

АБДУСАТТОР СОДИҚОВ ОРИЯТ

Ҳикоялар

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1997

Инсон манфаатлари йилида ёш истеъдодларни қўллаб-қувватлаш мақсадида тайёрланган ушбу китоб Ўзбекистон мустақиллигининг олти йиллигига бағишланган бўлиб, у Республика Давлат матбуот қўмитаси ташаббуси билан «Ўқитувчи» нашриёти ҳомийлигида чоп этилди.

Содиқов А.

Орият: Ҳикоялар.— Т.: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1997.—64 б.

Абдусаттор Содиқовнинг «Орият» тўпламига жамланган ҳикояларни ўзаро бир-бирига боғлаб турган бош ғоя — одамийлик, инсон қадр-қимматини улуғлаш, маънавий бойлик ҳар қандай моддий бойликдан устун туради деган ақидага амал қилишга йўналтирилган.

Уз2

4702620201—16
С М352(04)—97 27—97

© Абдусаттор Содиқов, 1997 й.

ISBN 5-635-01588-3

Қ А Р З

— Марҳумнинг яқин қариндоши ким?— халойиққа савол назари билан ўғирилди домла.

— Мен,— Нортўхта жаноза ўқишга бош эгиб сафланиб турган оломон орасидан бир неча қадам олдинга чиқди.

— Сиз марҳум Рустамбек Отахон ўғлининг кими бўласиз?

— Укаси бўламан,— кўзидан қуйилиб келаётган ёшнинг қўлидаги рўмолча билан артди Нортўхта.

— Ҳурматли халойиқ, аҳли мусулмонлар!— йиғилганларга юзланди домла.— Мана, инимиз Рустамбек Оллоҳнинг ҳукми билан бандаликни бажо келтирди. Яратган тангрим сиз билан бизга жонни омонат берган. Эгамнинг марҳамати кенг: омонатини бировдан эрта, бировдан кеч олишга ҳар лаҳза қодир. Барчамиз жоннинг омонатлигига ишонмоғимиз, Оллоҳнинг амри вожиблигига иқдор бўлмоғимиз керак. Йигитга ажал йўқ, лекин у ўзини азронинг қиличига уради. Шу боис бировнинг ажали сувдан, бировники ҳалокатдан. Бизга шоду хуррамлик, саодатли лаҳзаларни ато этганда қанчалик қувониб, бошимиз осмонга етган бўлса, ғам-кулфат, мусибат, айрилиқ чоғларида ҳам тангрига шак келтирмаслигимиз, қайта-қайта тавба ва шукрлар айтишимиз жоиз.

Ҳаммамиз хом сут эмган бандамиз: ҳаётлигимиз чоғида кўп маъқул ва номаъқул ишларга қўл урамиз. Тирик жоннинг қайси иши савобу, қайси юмуши гуноҳ — оллоҳнинг ўзи ажратиб олади. У марҳумларнинг кўпгина гуноҳидан кечса ажабмас. Шуниси равшанки, тангрим бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам қарзни кечирмайди. Борди-ю, бирон гувоҳ билан инингиз мenden пулми, молми қарз олган, деб биров даъво қилса, акангизнинг фарзандлари ёш экан, ана шу қарзларни узишга кафолат бероласизми?

— Ҳа, бунга қодирман. Акамнинг руҳи тинч ётиши, арвоҳи шод бўлиши учун қўлимдан келган ёрдамимни аямайман. Акамдан қолган болаларни ўқитмайман. Ўзим емасам ҳам уларга едираман. Отаси йўқлигини билдирмайман.

— Иншоолло, бу бағри кенглигингиз билан худонинг марҳаматига сазовор бўлғайсиз.

Оломон «омин» деб қўлларини дуога кўтарди. Дом-ла жаноза ўқишни бошлади.

Улим ҳақ, унинг қош билан қовоқ орасида юриши бор гап. Йўқса, йигирма йил машина ҳайдаб бирон марта қоқилмаган одам йўқолган қўйини излайман, деб велосипеддан йиқилиб ўлармиди? Рустамбек лоақал фарзандларига бир оғиз васият сўзларини айтолмай бу дунёдан кўзи очиқ кетди.

Нортўхта акасининг еттиси, қирқини ўтказишда бош-қош бўлди. Кунлар осойишта ва тинч ўтаётгандек эди. Бироқ давлат ҳам эгиз, меҳнат ҳам деганларидек, Нортўхтани ташвиш босди. Акасининг маъракаларини ўтказишда харажатга тушган Нортўхта урилган, лекин ҳужжатсиз машинани созлайман деб қўлга тушди. Қамалиб кетмаслиги учун топган-тутганини сарф қилди. Бундай пайтда йўғон чўзилиб, ингичка узилади. У бор дунёсидан жудо бўлди, қарзга ботди.

Иши юришмаган Нортўхта магазинга ўтиб тирикчилик қила бошлади. Ҳаммасидан ҳам енгил машина оламан деб, йиғиб юрган пули кўкка совурилганига чи-долмасди. Кетган дунёнинг ўрнини қоплаш учун жонини жабборга берди. Азалдан зеб-зийнату мол-дунёга ўч бўлган хотини Салтанат уни ҳол-жонига қўймасди. Энди у ёқ-бу ёғини йиғиштириб, бири икки бўлай деганда Шоди даллол қарзини қистаб келди.

— Тирикчиликка ўзимнинг топганим етиб ортади,— ер чизиб минғирлади Шодивой.— Лекин ҳарбий хизматдаги ўғлимдан хат келди: соғлигининг мазаси йўқ эмиш. Бориб ўз кўзим билан кўриб келмасам, кўнглим жойига тушмайди. Узингиздан қолар гап йўқ, йўл харажати, у ёқ-бу ёқ деганларидек, ҳаммасига пул керак. Шунга қарзимни берсангиз.

Нортўхтанинг боши қотди: унча-мунча йиққанини бериб турса бўлади. Пулга бағир босиб қолган одам эмасми, хонумонидан ажралиб қоладигандек типирчиларди. Шундай кунларнинг бирида қўшни қишлоқда яшовчи Яшин қассоб келиб қолди.

— Нортўхтабой,— гапни узоқдан бошлади қассоб,— кенжамиз сал эркатоёроқ. Шу денг, кучи етса-етмаса машина ҳайдайман, деб акалари билан талашгани-талашган. Кеча ҳам ўзбошимчалик қилиб машина ҳайдаган экан, сигирни уриб юборибди денг. Устахонага олиб борай десам, милициядан қоғоз керак, деб сарсон. саргардон қилади. Гап иккимизнинг орамизда қолади:

«Туя кўрдингми? Йўқ!» Машинани созлаб берасиз, ҳақиға айтганингизни оласиз.

— Иложи йўқ, бўлмайди,— бошини чайқади Нортўхта.— Хабарингиз бор, бир марта ҳужжатсиз машинани созлаб, бору йўғимдан ажралдим. Бизда ҳам бола-чақа бор, тинчлик керак, биродар.

Нортўхта оёқ тираган сари қассоб елимдек ёпишиб, эланишни қўймади. Нортўхта анча вақтдан бери амалга оширолмай юрган ниятини қассобга айтиб кўрди. Ишининг битиши учун қассоб унинг таклифини рад қилмаслигини биларди.

— Ҳай, майли, илтимосингизни ўйлаб кўрарман,— бир оз юмшаган бўлди Нортўхта.— Сиз ҳам бир холис хизмат қиласиз. Хабарингиз бор, акам қазо қилган. Раҳматли тирик чоғида мендан катта миқдорда қарз олган эди. Жигарчилик экан, сўрашга ҳеч тилим бормайди. Шуниси сиз сўраб берсангиз.

— Қарз олгани рост бўлса, ҳақингизни ўзингиз ундиравинг-да,— ҳайрон бўлди Яшин қассоб.

— Ҳар ҳолда, жигарчилик, ноқулай-да, сиз сўранг, мен гувоҳликка ўтаман.

Қассоб гап нимадалигини тушунди. Раҳматли Рустамбек бировдан қарз оладиган одам эмасди. Пул деса ўзини томдан ташлайдиган Нортўхта на худодан, на бандадан қўрқади. Лекин начора — ҳозир унинг таклифидан бош тортса, иш битмаслиги тайин. Бунинг устига, ўғли сигирнимас, икки бола мингашиб олган эшакни уриб кетган. Болалардан бирининг қўли синиб, бирининг боши ёрилган. Уларнинг ота-онасини тинчитгунча она сути оғзига келди. Ҳозир Нортўхтанинг гапини қайтарадиган бўлса, гишт қолипдан кўчади. Яна кимга эланиб боради? Унинг учун фурсат олтиндан қиммат, эртароқ машинани созлаш керак.

— Қайним ёлғон гувоҳликка ўтмайди,— деди ердан кўзини узмай Рустамбекнинг беваси Нуржаҳон.— Болаларнинг дадаси бировдан қарз олишни ёмон кўрарди. Ҳозиргача ҳеч ким қарзим бор эди, деб келгани йўқ. Қарз олса, албатта менга айтарди. Унинг бўйнида қарзи бўлса арвоҳлари тинч ётармиди? Арвоҳ тўймасдан тирик тўярмиди? Қарздан қутулмасам, бўғзимдан сув ҳам ўтмайди, еган ошим татимайди,— кўзларидан қуйилиб келаётган ёшларни эгнидаги кўк кўйлагининг энги билан артди у.

Нуржаҳон рўмолчасига тугилган пулни санаётганда

қассобнинг бадани жимирлаб кетди. Онаси ёнида қизчаси йиртиқ калишдан чиқиб турган бармоқларини яширолмайд юпунгина кийим-бошда дийдираб турарди. Қизалоқнинг жовдираб турган нигоҳларига дош беролмай қассоб ички бир оғриқдан инграб юборди. Начора, ҳар кимнинг кўзига ўз боласи кўринар экан.

— Худога минг қатла шукр, сиздан қутулдим,— Нортўхта янгасидан ундирган пулни Шоди даллолга берар экан, энтикиб енгил нафас олди.— Дунёда бировдан қарз бўлиб яшашдан ёмони йўқ. Мана энди бола-чақанинг олдида юзимиз ёруғ. Бундан буён оёқни узатиб, топганимизни майдалаб еб-ичиб ётаверамиз.

Қассобнинг машинасини созлаш анча чўзилиб кетди. Магазинда тонгдан шомгача оёқда тик турган Нортўхта кечга бориб чарчаб қолар, ишдан оёқ-қўли қақшаб, шалвираб қайтарди. Кечқурунлари тарақа-туруқ қилиб қўшниларида шубҳа уйғотишдан чўчирди. Дам олиш кунини ишдан жавоб олиб машинанинг кам-кўстини охирига етказишни мўлжаллаб қўйди.

Нортўхта машинани жон-жаҳди билан созлашга киришиб кетган экан, дарвоза оҳиста тақиллади. Нортўхтанинг юраги ортига тортиб кетди: «Ким келди экан?» деган савол хаёлидан ўтди. Шошганидан мой юқи қўллари билан бурни, пешонасини бир неча бор ишқаб олди. Оралиқдаги ўн-ўн беш қадам масофа чўзилиб кетгандек, оёқлари шалвираб, дарвозага етолмасди. Дарвоза зулфини тушириб, эшикни қандай очганини билмайди. Рўбарўда Рустамбекнинг катта қизи Дилибарно укасини етаклаб турарди.

— Ҳе, зумрашалар, сенлармидинглар, ўтакамни ёриб юбординглар-ку! Кўзимдан учиб турувдинглар. Шу топда нимага келдинглар?!— У болаларни қўлидан силтаб ҳовлига киритди.

— Бир қоп гуруч олиб бераркансиз,— қоғозга ўралган пулни узатди Дилибарно.— Ойим айтдилар, тополмаяптилар экан.

— Ҳа, ош егилари келиб қолибди-да, ойимтилланинг,— қесатди Нортўхта.— Яна бир қопмиш. Балки вагон билан керакдир.

— Ўзи^{ми}згамас,— йиғлагудек бўлиб гапирди Дилибарно.— Яқинда дадамнинг йилини ўтказар эканмиз, шунга бир қоп бўлса етади, дейишяпти.

— Ҳам^м, шундай демайсанми?— бошини қашиб бўшашиди Нортўхта.— Акамнинг йили ҳам яқинлашиб қолибдим-а? Иш-иш деб ўтишга вақт тополмаяпман.

Қани, бер-чи пулни, суриштириб кўраман,— у пулни санаб кўргач, тутоқиб кетди: — Янгамга ҳам ҳайронман: ҳозир ўз нархида гуруч топиш осонми? Яна бир қоп-а! Онанг ҳам ичимдагини топ дейдиганлардан-да! Ҳеч нарса билмагандек, ўзини гўлликка солиб тураверади. Устини ким беради, деб ўйламайдими? Менга ҳам ҳадеб осон тутавермасин-да. Унда етти бола бўлса, менда ҳам учта бор. Бунинг устига, қарз-парз деганларидек.— У тинмай жавварди.— Мен хўжалик моллар магазинида ишлайман, озик-овқат дўконидагилар сира ҳам ўз нархида гуруч беришмайди. Ма, опангга айт, бу пулга гуруч бермас экан, де!

— Кечирасиз, амаки, ойим буни билмаганлар-да,— йиртиқ дўппи тагида қулоқлари шолғомдек қизариб кетган укасини бағрига босди Дилибарно.— Етмаганини берамиз, фақат уришманг, қаттиқ гапирсангиз укам йиғлайди.— Улар ҳовлидан бирин-кетин чиқиб кетишди.

— Ҳа, ҳозир гуруч тақчил, амакиннинг гапида жон бор,— Нуржаҳон болаларини юпатди.— Аксига олиб, қолган пулга майиз, қанд олиб қўйган эдим-а. Бирикки кун сабр қиламиз. Дадангга бериладиган нафақа келиб қолар.

— Ойи, манга китобхалта олиб бераман деб ажратиб қўйган пулни ишлатиб турақолинг,— деди қизи.— Китобхалтамни яхшилаб тикиб берсангиз, бу йилга ярайди.

— Бу гапинг ҳам маъқул,— Дилибарнонинг бошини силаб, бағрига тортди ойиси.— Биз ёшлигимизда мактабга латта халтада борардик. Унга китоб, сиёҳдон, ҳатто, нонимиз ҳам жо бўларди.

— Ойижон, менга ҳам бу йилча телпак керак эмас, қулоқларим ўрганиб қолди, энди совуққотмайди,— ердан кўзини узмай қизарган қулоқларини уқалади Мир. ҳамид.— Телпакка деган пулни ҳам амакимизга бера қолайлик.

Омад келаман деса ҳеч гап эмас экан. Яшин қассобнинг машинасини созлаб, оладиганини олгач, Нортўхта катта довон ошгандек енгил нафас олди. Эртаси куни хотини оғзи қулоғида, ишдан очилиб-сочилиб қайтди.

— Дадаси, суюнчи беринг, ишхонамизга енгил машина ажратишибди,— киприкларига қалин бўёқ чап-ланган кўзларини сузди Салтанат.— Навбатим келган эди, эртага пулини тўлаб, машинани оларканмиз. Тезлик билан ҳозирлигингизни кўраверинг.

-ва ни Пулимиз етмайди-ку?— тарвузи қўлтиғидан ту-
шиб, кўйларни шалвираб қолди эрининг.— Нархи ошмай
кўйсунди»ни олганимизда зўр иш бўлардику-я! Етмага-
ни-а пулни қаердан оламиз-а?— бошини қашиди Нор-
тўхта

дэдех Яхши ният билан сиздан бекитиб юрган пулим
барем хотини мушукдек суркалиб, эрининг елкасига
бонди кўйди.— Қарз олишга ҳожат йўқ. Пул бекит-
ганимизга уришмасиз. Биз ҳам бошқалардек машина
минсак-минибмиз-да!

вг Нортўхта бир неча кун машина кетидан чопди. Ма-
шина ҳужжатларини расмийлаштириш, унга номер
олиш учун елиб-югурди.

днрв Худди ўзим орзу қилган қаймоқ ранг!— оғзидан
сўйишга оқди Салтанатнинг.— Мана энди биз ҳам одам-
лар кўзини ўйнатиб бир яйрайлик, дадаси, яхши ишни
асло ортга сурманг. Келгуси дам олиш кунни машина
тўйини ўтказиб қўя қолайлик. Шунақа тўй қилайликки,
дшманларим куйиб кул бўлишсин.

-qn Тўйга ҳозирлик кўрилаётган кунларнинг бирида
Дилибарно укаси билан келиб қолди.

— Амаки, келгуси дам олиш кунни дадамнинг йили-
ни ўтказар эканмиз,— деди Дилибарно.— Ойим вақт.
лироқ келиб турсинлар, дедилар...

в Салтанат ишдан келиши билан эри унга маслаҳат
солди:

н — Дам олиш кунни акамнинг йили экан, машина
тўйини бошқа кунга қолдирсак нима дейсан?

— Ҳеч мен шўрликнинг бошимга офтоб чиқмас
экан-да,— аюҳаннос солиб кўз ёш тўкди хотини.— Ме-
нинг ҳам орзу-ҳавасим рўёбга чиқадиган кун борми
ўзи? Қачон тўй-маърака қиладиган бўлсак, нимадир
аралашиб туради. Қариндош-уруғларни айтиб қўйган-
ман. Улган одам қайтиб тирилиб келармиди? Сизсиз
ҳам ўтаверади акангизнинг йили. Ҳеч қандай ўзгариш
бўлмайди. Эрта дам олиш кунни машина тўйи, вассалом.
Истасангиз шу. Бўлмаса ана — эшик катта очиқ.
Тўрт томонингиз қибла! Сизга амакиваччаларингиз бўл-
са бас, ҳеч бизни ўйламайсиз,— ҳовлини бошига кўтар-
ди Салтанат.— Машина менинг номимда, энди билган-
нингизни қилаверинг.

Нортўхта хотинига бир оғиз сўз айтолмади. Кўз
очиб-юмгунча дам олиш кунни етиб келди. Маҳаллада
эса дув-дув гап: «Юринглар, Нортўхта машина тўйи
қиляётганмиш...»

ГУЛАСАЛ

Алишер машинадан тушганда юраги кўксига сиғма, ётгандек ҳаприқди. Икки йил қадрдон гўшасида бўлмади, ким пешвоз чиқаркан? Йўлга чиқибдики, шу савол хаёлидан нари кетмайди. У дарвозадан ҳатлаб ҳовлига қадам қўяркан, янгасига кўзи тушди. Энгашиб ўтирганича ердан сабзи қазиб олаётган Гуласал ҳовлига одам кирганлигини сезмади.

— Янга!

Алишернинг салобатли, жарангдор овозидан Гуласал чўчиб тушди. Сўнгра лой юқи қўлларини ювишни ҳам унутиб, қайнисининг ҳузурига чопди.

— Аскар бола, келдингизми?!

У қайниси тортиниб туришига қарамасдан бағрига босиб, юзларидан ўпди. Алишер ғалати бўлиб кетди, янгаси билан шу алпозда учрашишни кутмаганди.

Яхши хабарнинг қаноти бор, деганларидек, бирпасда ҳовли қўшнилар билан гавжум бўлиб қолди. Кечгача келди-кетди бўлиб турди. Янгаси ҳам тинмади. Алишернинг назарида янгаси ўзгариб қолгандек — аввалги Гуласалга ўхшамасди. Унинг ҳаракатларида ғайритабиий безовталиқ, шошқалоқлик сезиларди.

Ҳарбий хизматга кетмасдан олдин Гуласал Алишер учун гўзалликнинг ўзига хос тимсоли эди. Унинг қишлоқдаги энг сулув, кўҳлик аёл эканлигини ҳамма тан оларди. Табиат уни ўзгача бир меҳр, муҳаббат билан яратган: чиройли юзлари, қора қошлари ҳар қандай одамни бир қарашда сеҳрлаб қўярди. Усмир йигитларнинг мўйловидек лаби устидаги билинар-билинемас қора туклари, чап ёноғидаги нуқтадек холи ўзига шунақа ярашардики...

Гуласал ўзига дид билан оро берар, ҳамиша яқинидан ўтсангиз, хушбўй атир ҳиди димоққа уриларди. Бу ҳидни Алишер узоқ ўлкаларда, қиш кечалари навбатчиликда турганида неча бор қўмсаган. Қўмсагану юр-

тини, юртининг баҳорини соғинган. Қани ундаги ўша атир иси, баҳорий анбарлар?

Алишер меҳмонлар билан кўришиб гаплашаётганда ҳам юмушлар билан андармон бўлаётган янгасидан кўз узмасди. Қандай сулув эди-я?! Унинг қиличдек узун-узун киприклари, чўлпон кўзлари қирмизи юзига кўрк ва чирой бағишларди. Ҳамшираликка ўқиб юрган чоғлари кўрсангиз эди. Уйига совчи кетидан совчи кела бошлади. Қизнинг кўнглига қараган ота-онаси уларга таяинли жавоб айтишолмасди. Кейинчалик, Гуласалнинг йигити бор экан, деган гап чиқди. Унга кўнгил боғлаб юрган йигитларнинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Шу орада яна, Гуласалнинг йигити бошқа қизга уйланиб кетибди, деган миш-миш тарқалди.

Барибир Гуласал мағрурлигича қолди. Атрофда бўлаётган гап-сўзлар, миш-мишлар уни заррача безовта қилмасди. Шу кезлари Алишернинг акаси ҳарбий хизматдан қайтган эди. Тақдир экан, Гуласалга оғиз солиб борган совчиларнинг ошиғи олчи келди.

Хонадонга шунчаки келин эмас, фаришта кириб келгандек эди. Гуласалнинг гап-сўзлари, хатти-ҳаракатлари кўнгилни офтобдек чароғон этарди. Уйдагилар уни ранжитмасликка, ўзларининг юриш-туришлари билан Гуласалга манзур бўлишга ҳаракат қилардилар. Кўп ўтмай Алишер ҳарбий хизматга кетди. Икки йил оз фурсат эмас, лекин барибир у Гуласалнинг бунчалик ўзгариши мумкинлигини хаёлига сиғдиролмасди. Айтгандек, янгаси ўғил кўрибди. Бола катта қилишнинг ўзи бўлмайди. Бир томонда бола, бир томонда рўзғор ташвиши. Яна уйда пишиб турган чолу кампир... Наҳот турмуш ташвишлари шунчалик гангитиб қўйган бўлса!

Кечга яқин Шаҳбоз келди.

— Жигарим, аскар укам!— у Алишерни ердан даст кўтариб олди. Уни шунчалик қаттиқ қучдики, Алишернинг бели қисирлаб кетгандек бўлди.— Тинч-омон келиб олдингми? Қара, икки йил ҳам кўз очиб-юмгунча ўтиб кетибди-я!

Шаҳбоз укасини тинмай ўпарди. Шунда Алишер акасининг маст эканлигини пайқади. «Ичадиган бўлибди-да,— хаёлидан ўтказди Алишер.— Йўғ-э, келганлигини эшитиб, хурсандчиликдан ичгандир-да»

Ярим тунгача таниш-билишлар қариндош-уруғлар келиб турди. Алишернинг жўралари, акасининг тенгқурлари ичкилик ҳам қилишди. Шаҳбознинг кайфияти ниҳоятда чоғ эди.

У қадақларга қуйиб, ўзи ҳам ичар, бошқаларни ҳам ичишга ундар эди. Келиб-кетувчиларни кузатиб бўлишганда Шаҳбоз яхшигина маст эди. Алишер акасини ётоқхонага суяб олиб кирди. Ўрнига чўзилаётганда, Шаҳбоз хижолат чеккандек дўриллади:

— Аҳмоқ акангни кечир... Азбаройи қувонганимдан...

Алишернинг кўзи ногаҳон хонанинг тўрида, деворда осиглиқ суратга тушди. Унда Гуласал бир дона гулни лабига босганича жилмайиб турарди. Гўё мажнунтоллар ҳам унинг ҳуснига ошифта сархушланиб, серкокил шохларини ҳар томон ёйиб юборган. Янгасининг бўй-бастига монанд ички оламини ўзида тўла акс эттиришга ожизлик қилгандек, сурат ҳам сарғая бошлади.

Ташқари салқин ва айни пайтда оромбахш эди. Алишер юлдузли осмонга тикилганича қулочларини кенг ёзиб, энтикиб-энтикиб нафас олди. Ётоқхонадан гўдак йиғиси эшитилди. Идиш-товоқларни йиғиштираётган Гуласал қўлларини пешбандига артиб, ичкарига шошилди.

Ногоҳ Алишернинг ёдига хизматга жўнаётган кун тушди. Бекат тўла одам: кимдир бақириб-чақирган, кимдир кулиб, кимдир йиғлаган. Ана шундай шовқин ичида Гуласал бир четда хотиржам, бамайлихотир турарди. Поезд қўзғалганда майин жилмайиб, қўлларини силкиб хайрлашди. Енгил шабадада товланаётган атлас кўйлақда Гуласал гўё бир даста гулга ўхшаб чайқалади. Қани у гул, қани у жозоба?..

Эртаси кун Алишер ҳужжатларини рўйхатдан ўтказиш учун ҳарбий бўлинмага борнишга ҳозирлик кўрди. Акаси ҳам отланди. У ерда иш тез битди.

— Энди бизнинг ишхонани кўриб кетасан,— деди Шаҳбоз йўлда пастаккина иморатга ишора қилиб. Иморат Алишернинг кўзига харобадек хунук кўринди. Ичкарига кирдилар. Хона ичи тор ва зах эди. Эски столлар устига бузуқ радио ва телевизорлар қалаштириб ташланган. Бурчак-бурчакда бир-бирига тескари ўтириб олган йигитлар ўз иши билан банд. Улар тўхтовсиз чекишарди. Тепада хира нур сочиб турган чироқ қуюқ тутун булут ичида аранг кўринади.

— Ў-ў, аскар!— хитоб қилди соч-соқоли ўсиб кетган пакана йигит.— Марҳамат, ўтирсинлар,— у эски радио қутисига ишора қилди. Алишер ўтириш Ү ёқда турсин, қўланса ҳид буруқсаётган ҳужрадан тезроқ чиқиб кетишга ошиқарди.

— Аскар шарафига қиттак-қиттак қиларканмиз-да,— қўлларини бир-бирига ишқалаб, елка учирди новча йигит ва мижозларни хонадан ҳайдаб чиқара бошлади.

— Уртоқлар, перерив! Ярим соатлардан кейин келасизлар!

— Сизлар ўзи қачон ишлайсизлар?— жиғибийрони чиқди бировининг.— Қачон кўрса: «Перерив, перерив». Арзимаган иш учун бир ҳафтадан бери овораман-а! Инсоф, тартиб борми ўзи сенларда?

— Бор-бор, чиқиб тур!— Қисталанг қилди новча.— Керак бўлса бир ой қатнайсан. Ҳозир запчаст йўқ, бу ёғи бозор иқтисодиёти, брат!

Улар эшикни ичкаридан бекитиб олдилар. Кирлаб кетган пиёлага арақ қуйилди. Қаердандир қаттиқ нон бўлаклари, ширин кулча топиб, газак қилдилар. «Бў ишни қўйинглар, аввало чўнтакка зиён. Қолаверса, соғликка тўғри келмайди-ку?!» Алишер шу гапларни айтишга оғиз жуфтлади-ю, андиша қилди. «Ахир, улар менинг шарафимга ичишмоқчи. Гапирсам, кўнгиллари оғриши мумкин». У ҳам бир пиёла ичди-ю, уйига қайтди.

Янгаси замбилғалтакда молнинг тезагини ташқарига ташиётган экан. Замбилғалтакнинг ўқи бўшаб, ғилдирак қийшайиб қолибди. Юрганда ёқимсиз овоз чиқаради. «Ўқини тортиб, мой қуйиш керак», хаёлидан ўтказди Алишер.

Алишер ичкарига кирди. Тандир тепасидаги айвоннинг хариси синиб, «бели» майишиб қолибди. Ҳалқоб бўлиб қолган айвондан тандир устига тинмай томчи чакиллади. «Янгам бу ерда қандай нон ёпар экан? Айвонга эгилиб кириб, эгилиб чиқса керак. Акам шунчалик ҳам тамбаллашдимиз? Бор-йўғи иккита шиферни алмаштириш шунчалик қийин бўлса-я! Йўқ, бунга ортиқ чидаш мумкин эмас. Эртага ҳаммасини тўғрилайман. Қийшайиб қолган узум ишкомларини ҳам қайта тиклайман. Аравачанинг ғилдирагини тузатаман. Эркак киши бепарво бўлса, ҳовли тўзиб кетиши турган гап!»

Эртаси куни энди ишга уннайман деб турганида, қўшни қишлоқда яшайдиган опаси ўғилчаси Эҳромни етаклаб келиб қолди. Эҳром жуда шўх, ерга урса осмонга сапчийдиган бола бўлибди. Зум ўтмай у кўчага ўйнагани чиқиб кетди. Суҳбат айни қизиган чоғда Эҳром кўчадан йиғлаб келди.

— Ҳа, полвоң йигит йиғласа уят бўлади-ку!

— Урса уришардим, ҳаққимни олардим,— бурнини

тортиб пиқиллади Эҳром.— Болалар «алкашнинг жияни» деб мазаҳ қилишди.

— Нима? Нима дейишди?!— важоҳат билан ўрнидан туриб кетди Алишер.— Шу гапларни айтган боланинг тилини суғуриб оламан. Қани юр, кўрсат-чи уларни.— Ҳовлининг ўртасига етганда янгасига дуч келди.

— Рост гапни боладан сўра дейдилар, уларда нима айб...

Гуласалнинг вазмин ва босиқ овози уни карахт қилиб қўйди. «Наҳотки акам шу даражага етган? Ахир бу иснод-ку!» Алишернинг вужуди ғазабданми, ҳаяжонданми титраб кетди. Бўғзига тиқилиб келган аламдан ихраб юборди: «Бунга ортиқ чидаб бўлмайди. Энди бу ҳовлида ҳеч ким ичмайди. Тамом, вассалом!»— унинг лаблари аламли пичирлади.

Кечга яқин Шаҳбоз ширакайф ўртоқларини эргаштириб келди. Алишер акасининг оғайниларини ҳовлидан қувиб чиқаришга тайёр эди. Ниятини пайқагандек, акаси ерга қараб, хаста овозда пичирлади:

— Бугун туғилган куним, озгина ичдик. Меҳмонларни кет дейишга қандай тил боради? Одам боласи бир марта туғилади-ку! Укам бўлсанг, менинг хурсандчилигимга шерик бўласан. Ичсак, ичибмиз-да. Уларнинг карига бошла. Йигитнинг сазасини ўлдиргунча... Яна гангга айт, овқат қилсин.

Алишер нима қиларини билмасди. Ноилож ҳовлида турган йигитларни ичкарига бошлади. Кўп ўтмай, ичкилик бошланди.

— Алишер, биламан, хафа бўлаяпсан,— гуноҳкорона бошини эгиб минғирлади акаси.— Ҳар нарса ни ичингга ютиб, эзилаверма. Беш кунлик дунё кимга вафо қилибдики, сенинг бошингни силаса. Ахир ўзлари олиб келишган, қандай қилиб уларга ичма деб дайтасан? Кэ, нима бўлса бўлар, уларнинг ҳам кўнўлини хуфтон қилма.

Одамнинг юзи иссиқ. Алишер важоҳатидан тунушди. Меҳмонлар ҳурмати учун озгина «ташлади». «Бу оҳиргиси, энди мен ҳам, акам ҳам ичмаймиз!» хаёлидан ўтказди Алишер. Меҳмонлар гандираклаб бирин-кетин тарқалишди.

Шаҳбоз яна маст эди. Алишер акасини ётоқхонага етаклаб кираётганда қаршисида пайдо бўлган янвасининг юзига тик қарай олмади. Девордаги суратда эса Гуласал бир дона гулни лабига босганича ўжилмайиб тўрарди.

Эрталаб Алишер анча ланж бўлиб уйғонди. Вужуди карахт, боши ғувилларди. Ҳовлида бир зум айланиб юрди. Бир неча йилдан бери ёмғир ва қорда қолган каравотнинг тахталари қийшайиб, ерга тушиб ётарди. У тахталарни айвонга ташиб қўймоқчи бўлди. Айвондан жой ҳозирлаётганда қўшнисининг ўғли хушxabар келтирди. Алишернинг синфдоши Қамбар ҳарбий хизматдан қайтибди. «Бориб кўрмасам бўлмайди,— хаёлидан ўтказди у.— Бир синфда ўн йил бирга ўқиган тенгдошим, сирдошим. Тахталарни келиб таширман».

Алишер ўртоғиникида кечгача қолиб кетди. Синфдошлар йиғилишиб қиттак-қиттак отишди. Уйга кеч қайтган Алишер йўлда ўзича ўйларди: «Яна ичдим-а... Қамбар ҳам очилиб кетибди: узатганни бирон марта ҳам қайтармайди-я. Уйдаги иш қолгани чатоқ бўлди-да... Янгамнинг олдида хижолатдаман. Энди ичганим шу бўлсин!»

У ҳовлига кирганда ётоқхонадан Шаҳбознинг бақиргани эшитилди. Акаси Гуласални куракда турмайдиган сўзлар билан сўкарди. Нимадир ерга тушиб чил-чил синди. Чақалоқ чириллаб йиғлади. «Бунга ортиқ чидаб бўлмайди. Акамнинг кўнгли бўш: ичгани-ичган. Энди уни ўзим назорат қиламан». Алишер ўзини босиш учун лабни шунчалик қаттиқ тишладики, тирқираб қон чиқиб кетди.

Тонгда кўчага акаси билан бирга чиқди. У олдинда қиличдек қоматини ғоз тутиб, мағрур қадам ташларди. Шаҳбоз кўкрагига тушган бошини кўтаролмай, букчайиб укасига аранг эргашарди. Боши қаттиқ оғриганидан атрофда нима бўляпти, кимлар ўтяпти — фарқига бормасди. Тезроқ ишхонага ета қолса-ю, бош оғриқ қилса!

Тор ва зах хона аллақачон папирос тутунига тўлган эди. Бурчак-бурчакда ҳар ким ўз иши билан банд. Созланаётган радио, телевизордан чиқаётган чийилдоқ овозлар ғашга тегди. Бунга кўникиб кетган йигитлар пинакларини ҳам бузишмайди.

— Солдат, ҳали иш бошламадингми?— деб сўради лабидаги папиросини қийшиқ тишлаган пакана ва насихат қилишга ўтди.— Бекор юришдан фойда йўқ. Биров бир тийин бермайди. Истасанг, биз билан бирга ишлашинг мумкин. Шогирдликка битта ўрин бор. Сўққабошсан, пул топишинг керак.

— Зўр фикр!— хитоб қилди новча.— Кўриб турганингдек, тушум чакки эмас: бирга ўн олаверасан. Бу темир-терсақларда тил бўлсаки, эгасига бирон нарса деса.

Унинг гапини бошқалар ҳам қувватлашди. Кутилмаганда бу таклиф Алишерга ҳам ёқиб тушди: «Ҳар ҳолда акамнинг ёнидаман. Уни назорат қилиш осон бўлади».

— Ишласак ишлайверамиз-да!— розилик билдирди Алишер.

Пакана унга устозлик қиладиган бўлди.

— Шогирднинг пойи-қадами қутлуғ бўлсин!— «устоз» тортмадан шиша чиқарди.— Буниси бизнинг ҳисобдан. Тоза спиртга сув қўшиб, ўзим тайёрлаганман Бундан ичмаслик гуноҳ.

— Уз ихтиёринг билан гуноҳга ботишдан худо сақласин!— йигитлар йиғила бошлашди.

— Бошим нақ ёрилиб кетай деб турганди, хўп савоб иш қилдинг-да,— даврага қўшилди Шаҳбоз.

«Нима бўлса бўлар, ҳар ҳолда бугундан ишликман,— қадаҳни даст кўтарди Алишер.— Ахир ҳар куни ичавермайман-ку!.. Бу кетишда бирим икки бўлмаслиги аниқ».

Ака-ука уйга чақчақлашиб қайтишди. Гуласал бошига тегай деб турган шифер тагида икки букилиб нон узарди. «Тандирхонани тузатиш керак,— хаёлидан ўтказди Алишер.— Каравот тахталарини йиғштиришга ҳам фурсат бўлмаяпти. Ҳа, майли, вақти соати билан ҳаммаси изга тушиб кетади».

Ака-ука эрталаб ишга отланишганда Гуласал замбилғалтакда ўтин таширди. «Мунча ғилдирак чийилла-маса!..» Алишер негадир ҳафсаласизлик билан қўл силтади. Энди унинг ҳам боши кўкрагига тушиб, оғир қадам ташларди. «Миям чиқиб кетай деяпти,— ўйларди у.— Бошоғриқ қилмагунча ўзимга келмайман шеклилли? Фақат шу бугун. Кейин оғзимга олмайман. Тамом! Бу ёқда ҳовли, уй тутдай тўкилай деяпти..»

Ч О Л Л А Р

Тоғтерак қишлоғи тоғ оралиғида жойлашган. Режасиз пасту баланд қурилган уйлар узоқдан зинапояга ўшаб кўринади. Қорли чўққилардан келаётган бир ариқ сув қишлоқнинг қоқ ўртасидан оқиб ўтади.

Ҳайдар бобонинг уйи ариқ бўйида. Ҳовлининг пастида, ариқ ёқасида катта тахта каравот бор. Қишлоқ чоллари ҳар куни шу ерда тўпланишади. Қийик ўти солиб дамланган чой баҳона ҳангома қизийди. Узоқдан кўрган киши бу ерда чойхона бўлса керак, деб ўйлайди.

— Ўтлоғимда ўт ўриб, белларинг майқашиб келгандай ёнбошлаб ётишларини қара,— қошларини чимириб, қовоғини уйди Ҳайдар бобо. У жуда дилкаш, одамохун киши. Ҳазилсиз гапиролмайди.— Сенларга текин чой йўқ, аввал пулини тўланглар. Чой деб дўконга бўзчининг моқисидай бориб келавериб маҳси-ковушдан ажралдим. Қани, Соли жўра, ёнингда борини чиқар!

— Эҳ, аттанг, ҳамёним уйда қолибди-ку, сабил,— тирсагини ёстиқдан кўтариб, астойдил ёнини ковлай бошлади Соли бобо. У тенгқурлари ўртасида энг соддаси. Ҳазилга ҳам дарров ишонади. Соли содда деб лақаб олишининг боиси ҳам шундан.

Кўк чой қуйилган пиёла даврани тез-тез айланар, ҳангома қизигандан-қизир эди. Фақат Одил бобо кўринмасди. Унинг уйи дўнгликда, тоғнинг биқинида жойлашган, қизи Ҳури билан бирга туради. Урушдан оқсоқ бўлиб қайтгач, ёши бир жойга борганда уйланди. Хотини Нозима Ҳурини туғди-ю, оламдан кўз юмди. Уларнинг орзу-ҳаваслари бир дунё эди. Тақдир экан, фарзандининг балоғат ёшини, тўйини кўриш Нозимага насиб этмади. Одил бобо қайта уйланмади. Йиллар ўтди, Ҳури бўй етиб, зоотехник Мусога турмушга чиқди.

Одил бобо ҳовли четидаги икки хонали уйда турарди. Неваралари куну тун у билан. Бири соқолини ўйнайди, бири белини уқалайди. Уйи эски, шиферланмаган. Куёви бир неча марта бу ҳақда оғиз очганда, унамади: «Ўзимга эрмак бўлади, қишда қорини курайман, ёзда сувайман», деб туриб олди.

Шу йил кеч кузда хўжалик ишчилари бобонинг тайсаллашига қарамасдан уйни шиферлашга тушдилар.

Қишлоқ кенгашининг раиси Илҳомжон: «Улуғ Ватан уруши қатнашчисининг томи шиферсиз турса ярашмайди», деди. Иш энди бошланганида қор босиб, қурувчилар шиферни наридан-бери ўрнатишди-ю, жўнаб қолишди. Баҳор шамол-бўрон билан келди: том устига ўрнатилган шиферларни ағдариб ташлади. Одил бобо бунга парво қилмади. «Асли шунга кўнглим рўйхушлик бермаган эди», хаёлидан ўтказди у.

— Туманга тушинг, суғурта идорасига борсангиз, ёрдам беради,— деб ақл ўргатувчилар кўпайиб кетди. Одил бобо, кэ, борсам борай, мендан нима кетди, деган ўй билан ўша ёққа кетган эди.

Кун терак бўйи кўтарилганда чолларнинг гурунги авжига чиқди.

— Айрим ёшларимиз қуюшқондан чиқиб кетаяпти,— салмоқлаб гап бошлади Орифбой.— Йигит-қизлар ўқиш баҳона шаҳарга бориб, андишани унутиб қўйишаяпти. Муслим чўпоннинг қизи қишлоқдан чиқиши билан рўмолини сумкасига солиб бош яланг юрармиш. Отанг киму сен ким, юришингни қара, дейдиган одам йўқ-да!

— Ундай деманг, Орифбой, уят бўлади,— қизишди Файзи домла.— «Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ», дейдилар. Аслида бировнинг ортидан ғийбат қилишнинг ўзи гуноҳ. Сиз билан биздай қарияларга ярашмайди бу. Қишда шамоллаб дўхтирхонада ётиб қолдингиз. Сизни ким даволади? Уша Муслим чўпоннинг қизига ўхшаган ҳамширалармасми? Бошингизда туну кун парвона бўлиб, шифо берди-а?! Ҳа, вақти келса ўз фарзандингиз бунчалик жонингизга ора кирмайди. Ёшларнинг қўли дард кўрмасин. Уларни ҳар қанча дуо қилсак кам.

Умрининг кўп қисмини ўқитувчилик билан ўтказган Файзи домла маънили гапиради. Шу боисдан унинг гапига чоллар ҳам, ёшлар ҳам ҳамиша муштоқ.

Орифбой билан чолларнинг гапи унчалик қовушмайди. Унинг икки ўғли амалдор. Қўша-қўша енгил машиналари бор. Шунданми, Орифбойнинг димоғи кўтарилиб кетган. Даврада ким бўлмаса ғийбатини қилади.

Одил бобо келиши билан орага тушган совуқ жимлик кўтарилди.

— Госстрахдагилар нима дейишди?— томдан тараша тушгандай керилиб сўради Орифбой.— Ёрдам берадиган бўлишдими?

— Қидира-қидира суғурта идорасини зўрға топдим,— чойдан ҳўплаб гап бошлади Одил бобо.— У ердагилар Тошкентга бориб, об-ҳавони кузатиш марказига

учрайсиз, улардан шу кунни ҳақиқатан ҳам кучли шамол турганлиги ҳақида ҳужжат олиб келасиз, дейишди. Шундан кейин ёрдам беришаркан. Кэ, қўй, ёрдамга қараб қолган куним йўқ-ку, дедиму келавердим.

— Ҳи-ҳи... Гаплашиш йўлини билмагансиз,— қоринни ликиллашиб кулди Орифбой.— Шамини ёқиш керак эди, мана бунақа қилиб,— панжаларини бир-бирига ишқалаб кўрсатди у.— Ярми сенларники десангиз, дарҳол йўқни йўндириб, йўл топишарди. Йўлини билмайсиз, гўлсиз-да, гўлсиз!

— Бунақа йўлини билмайман, бунақа ишни қилмайман!— овози титраб кетди Одил бобонинг.— Мен гўл бўлсам, сиз ҳам авлиёмассиз, гўрсиз, билдингизми, Орифбой!

Бу гапни қандай айтди—Одил бобонинг ўзи ҳам билмай қолди. Умрида бировга қаттиқ гапирмаган, ўзидан кичикларни ҳам сизлаб гапирадиган одам... Ноқулай аҳволга тушди. «Бекор шу гапни айтдим, ҳозир чоллар: э, аттанг, буни сиздан кутмаган эдик, дейишса керак», ўйлади ўзича. Лекин ҳеч кимдан садо чиқмади. Орага зилдай жимлик чўкди. Одил бобо кўрпачага тушган нон увоқларини олиб дастурхонга ташлар, панжалари дир-дир титрарди. У ортиқ ўтиролмади, уйига жўнади.

Одил бобонинг уйи Ҳайдар қизиқнинг уйдан унча узоқ эмас. Бир пиёла чой ичгунча етса бўлади. Бироқ Одил бобо шунча юрса ҳам йўл қисқармасди. Етиб боргунча оғир юк кўтарган ҳаммолдай ҳансираб қолди. Узум ишкоми тагидаги каравотга ўтириб, нафасини ростлади.

— Нега ҳам шу гапни айтдим,— ўзича пичирлади у.— Энди улфатларим мендан юз ўгиришса керак. Чакки қилдим. Оғзимдан чиқиб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим.

Одил бобонинг ташвишланганича бор. Унинг оғзидан қўпол гап чиққанлигини қишлоқнинг катта-кичиги эслашолмайди.

Орифбой бадфёъл, дилозор киши. У бу қишлоққа урушдан кейин кўчиб келган. Келганда қўл учиди аранг кун кўрарди. Энг яқини Одил бобо бўлиб, тунлари узоқ суҳбатлашарди. Шундай суҳбатларнинг бирида Одил бобо жанг таассуротларини, хусусан, оёғини қандай қилиб ўққа олдирганини сўзлаб берди.

— Жангда яраланган бўлсангиз, уруш ногирони экансиз-да?— қизиқиб сўради Орифбой.

— Госпиталда даволанганим тўғрисидаги ҳужжат

йўқолиб кетган. Кўпчилик хат ёз, ҳужжат юборишади, дейишди. Қунт қилмадим. Юртга соғ қайтиб, мана шу дориламон кунларни кўриб юришнинг ўзи катта давлат-ку!..

Орифбой урушда бўлмаган. Фронт ортида бузилган темир йўлларни, кўприкларни тузатиш ишларида қатнашган. Кўпроқ ўз ҳаётини сақлаб қолиш пайида бўлган. Атайлаб оёғини ёғоч-шпал орасида қолдириб, мажақлагану уйига қайтган.

Одил бобонинг гаплари уни қизиқтириб қолди. Ҳамсухбатидан госпитал манзилгоҳини, хизмат қилган қисм командирининг исмини сўраб олиб, марказий архивга хат ёзди. Бироқ натижа чиқмади. Орифбой ёзишдан чарчамасди. Урушда нималар бўлмайди, дейсиз. Қанча-қанча ҳужжатлар, архивлар ёниб кул бўлмаган. Ахири архивдан даволанган деган мазмунда хат келди. Шу қоғоз дастак бўлиб, Орифбой ўзига уруш ногирони деган ҳужжат тўғрилаб олди. Шундан кейин одамларга, мана, биз ҳам урушда бўлганмиз, деб керилиб юрадиган бўлди.

Одил бобо куннинг қандай кеч бўлганлигини ҳам сезмади. Кечаси билан мишмаш қоқмади. «Яхши иш қилмадим», деди ўзича яна пичирлаб. У тонг отмасдан ўрнидан турди. Кенг ҳовлида у ёқдан-бу ёққа бориб келар, еру кўкка сиғмай нима қиларини билмасди.

Шу пайт дарвоза олдида гангур-гунгур овоз эшитилди. Одил бобо эшикни очиб, қаршисида оғизларининг таноби қочган чолларни кўрди.

— Одилбой, қани кетдик! Чойни Ҳайдар қизиқникида ичамиз, суҳбатингизни қўмсаб қолдик...— Файзи бобо тенгдошининг тирсагидан ушлади.

— Кеча лом-мим демай жўнавординг, келарсан десак, қорангги кўрсатмадинг, жўра, одам ҳам шунақа бўладими?— ўпкалади Соли содда.

— Унинг гапига парво қилма,— Орифбойни назарда тутиб қўшиб қўйди Файзи домла.

Улар йўлга тушдилар.

Тошдан-тошга урилиб шарқираб оқаётган сой бўйида майин шабада эсади. Тонгги шудрингга чўмилган ўт-ўланлар еллар оғушида титраб тебранади. Турфа гиёҳларнинг муаттар ҳидларини еллар ўз қанотида узоқларга олиб кетади. Тоғлар ортидан қизғиш нур таратиб қуёш бош кўтармоқда. Қишлоқ аёллари сигирларини подага ҳайдайди.

Тоғтерак қишлоғида тонг отган эди.

ОРИЯТ

Маъмур тинч ва хотиржам ҳаёт кечириб юрган эди. Битта гап билан ҳаётининг бунчалик ўзгариб кетишини ўйламаган экан.

Уша куни эрталаб бошлиқ Маъмурни ҳузурига чақриб икки йилга чет элда ишлаб келасиз, деб қолди. Аввалига бунни ҳазилга йўйди. Лекин гапнинг жиддий эканлигини англагач, ҳаловати йўқолди.

Маъмур уйда ҳам, ишда ҳам ҳар бир ишни пухта, етти ўлчаб бир кесишга ўрганган. Бўлар-бўлмас нарсага ташвишланиб, ҳуда-беҳудага куйиб-пишавермайди. Унинг вазминлиги, осойишталиги бошқаларда ҳавас уйғотарди. Кейинги пайтда ана шу осойишталик йўқолди.

Чет элга ишлашга борса бораверади. Бошқалар ҳам ишлаб келишаяпти-ку. Лекин уй шароити чатоқ: жўжа-бирдай жон, катта фарзанди энди мактабга боряпти. Эгизаклари Ҳасан билан Зухрани ташлаб узоққа кетишнинг ўзи бўладими? Чақалоқлар энди икки ойлик бўлишди. Умринисо болаларига бўлсинми, мол-қолга қарасинми? Тўрт-бешта қўй «ба-ба»лаб, оғзини очиб турибди. Сут берадиган сигирга ем-хашак керак. Йўқ, чет эл унга тўғри келмайди.

Бу гапларни айтиш учун икки-уч марта бошлиқнинг ҳузурига келди. Ҳар сафар қабулида одам кўплигидан қайтиб кетаверди. Орадан анча вақт ўтгандан кейингина бошлиқ ҳузурига киришга мушарраф бўлди.

— Иложи йўқ, биз юқорига рўйхат бериб қўйганмиз. Шундай дардингиз бор экан, олдинроқ айтмайсизми? Урнингизга бошқа одамни ёзиб қўйсак олам гулистон эди, эҳ аттанг-а,— бош чайқади бошлиқ.— Ҳай, йўли бўлса яна ўйлаб кўрармиз. Унгача ҳужжатларингизни тайёрлаб қўяверинг.

Бу гапдан сўнг Маъмурнинг баттар тинчи йўқолди. Шундай кунларнинг бирида ҳамкасби Жалилга юрагини ёрди:

— Бошлиқ чет элда ишлаб келасиз, деб қўймаяпти. Оёғим тортмаяпти, бормасликнинг иложи йўқмикин-а?

— Иложсиз нарсанинг ўзи йўқ,— Жалил пайвандлашда юз-кўзини тўсиб турадиган ойна-мосламани юқори кўтариб деди.— Озгина қуруғидан оширсанг, тамом-вассалом. Чет элда ишлайман деганлар сон мингта.

— Ниманинг қуруғидан ошираман?— ҳайрон бўлди Маъмур.

— Нимани бўларди, мана бундан-да!— Жалил бармоқларини бир-бирига ишқаб кўрсатди.

Ростдан ҳам шу Маъмурнинг хаёлига келмабди. Лекин ана шу «қуруғи» қурғурни қандай қилиб беради? Умрида биров билан бунақа олди-бердига бормаган. Тирикчилиги аранг ўтиб турибди. Пулни қаёқдан олади. Бировдан қарз кўтарай деса, нима қиласан, деб сўраши турган гап. Қандоқ кунларга қолди ўзи?!

У бир неча йилдан бери рангли телевизор оламан деб тишининг ковагида асраб юрган пулни хотинидан сўраб олди. Ўзи футболга ишқибоз: рангли тасвирда кўришнинг гаштига нима етсин! Начора, яна бир-икки йил сабр қилади.

Маъмур пулни санади. Рангли телевизорга етар-етмас. Қоғозга ўраб, у чўнтакка солса ҳам, бу чўнтакка солса ҳам дўппайиб қолаверди. Йириклаштириб олиш учун халқ банкига борди. Назарида, кассир қиз: «Бу пулларни кимга бермоқчисиз?» деб сўраб қоладигандек эди. Пулни йириклатиб олгунча хўрлиги келиб, нафаси бўғзига тиқилди. Иложи қанча, шундай қилмаса, болачақаларини қийнаб, мусофир юртга кетиб қолиши ҳеч гапмас-да!

Маъмур бир неча кун бошлиқнинг қабулида навбат кутиб, ниятини амалга оширолмай қайтиб кетди. Ҳамма қўлини бигиз қилиб, уни кўрсатаётгандек туюларди. Шу кунлар ичида кўзлари ичга тортиб, озиб-тўзиб кетди. Фурсат эса ўтмоқда эди. Ниҳоят, бошлиқнинг ҳузурига кирди. Гапни нимадан бошлашни билмай анча каловланди, кейин пойинтар-сойинтар гапира бошлади:

— Менинг... Менинг ҳеч иложим йўқ,— деди тутилиб-тутилиб.— Болаларим ёш, хотиним касалманд. Бешикда эмизикли болаларимиз бор. Манавини олсангиз... У ёққа боришни қолдирсангиз...

— Нима бу?! Ҳайронман, одамлар чет элда ишлашга юборинг, деб ҳоли-жонимга қўйишмайди-ю, сиз бўлсангиз...

Маъмурнинг вужудини совуқ тер босди. У турган хона кемадек чайқалар, кўз олди қоронғилашиб борарди.

— Начора, сиз бормасангиз, бошқа бировни юборишга тўғри келади,— деди ниҳоят бошлиқ.— Буни эса стол устига эмас, бу ёққа ташланг. Одам сал маданиятли бўлиши керак-да,— у ғаладонни кўрсатди. Маъмур қўллари қалтираб конвертни у кўрсатган жойга солди.— Қанча ўзи, арзийдиганми?

— Ҳа-а...— Маъмурнинг тили аранг калимага келди.— Рангли телевизор оламан, деб йиғиб юргандим...

— Бўлди, ишингизга бораверинг!

Бошлиқнинг гап-сўзсиз конвертни олиб қолганидан Маъмур ўзида йўқ хурсанд эди. «Инсофи бор одам экан, ҳар нечук ҳайдаб солмади..»— кўнглидан ўтказди у.

Қабулхонадан чиқаркан, нима иш қилиб қўйганини энди ҳис этди. Кўз олдида оппоқ соқолини силаб турган отасининг сиймоси гавдаланди. Уни қишлоқдагилар Омон дангал дейишарди: ҳаром-харишдан ҳазар қиладиган, покиза, бир сўзли одам эди.

«Отамнинг руҳини безовта қилдимми-а?!»— ўзича пичирлади Маъмур. Юраги қаттиқ қисилди, нафас олиши қийинлашди. Кўкрак тугмаларини ечиб, оғриқнинг зўридан кўксини чангаллаб йиқилди. Боши узра зангори осмон гир-гир айланди-ю, кўз олдида айқаш-уйқаш манзаралар, бешик қучоқлаб бола эмизаётган хотини, қўлчаларини силкитиб ўйнаётган Ҳасан, Зухралар намоён бўлди. Кейин эса...

ИЗ ИУҚОЛМАЙДИ

Дўстим Мирзага

Серқатнов кўчаларнинг бирида машинанинг қаттиқ тормоз берган овози эшитилди. Такси машинаси йўлни кесиб ўтаётган қизни уриб, тўхтади. Машинанинг қаттиқ зарб билан урилганидан қиз икки метрлар чамаси нарига отилиб кетди. Шофёр машинадан чиқиб, қизни таксининг орқа ўриндиғига ётқизди. Такси зудлик билан жойидан қўзғалди. Воқеа жуда тез, кўз очиб-юмгунча фурсатда содир бўлди. Уни кўрган кишилар шофёр қизга ёрдам кўрсатиш учун касалхонага олиб кетди шекилли, нима бўлса ҳам соғ қолсин-да, бечора, деган фикрни хаёлидан ўтказишди.

Маратнинг машина рулини тутган қўллари титради. Дам-бадам ўгирилиб, ортига қарарди. Қиз ўлиб қолмасин деган ўй бошида чарх урарди. Йўл четидаги бетон устунга боши билан қаттиқ урилган Ойдин ҳушидан кетган, оғзидан қон сизиб оқарди. У оғриқнинг зўридан инграр, ҳолсиз лаблари билинар-билинемас титрар, тамшанарди. Маъюс ва хира торта бошлаган кўзларини очиб юмарди. Унинг «сув-сув» деб инграшини Марат эшитмасди.

Қизнинг тирик қолишига Маратнинг шубҳаси орта бошлади. «Қиз ўлиб қолса-я, бу қандай даҳшат! Мен жиноятчи, одам ўлдирган бўлманми? Унда умрим турмада ўтиб, хазон бўлади-ку!» Бу нотинч хаёллар Маратнинг вужудига қўрқув, титроқ сола бошлади. У бежо, ўйнаб турган кўзлари билан яна қизга қаради. «Одам бўлмайди,— ўзинча пичирлади.— Нима қилиш керак? Касалхонага олиб борган билан унинг ҳаётини сақлаб қолишга ишонч йўқ. Яхшиси, қизни йўқотиш керак. Шунда изни йўқотаман».

Фургон такси машинаси ўқдек учиб борар, унда гоҳ ҳушини йўқотиб, гоҳ ўзига келиб машина ўриндиғида чўзилиб ётган қизнинг вужудида, томирларида жўш ураётган қонида ҳаётга илинж, талпиниш бор эди. Бу қалб яшашга чанқоқ, ёрдамга муҳтож эди. Марат эса ма-

шинани қаёққа бошқариб бораётганлигини билмас, қўрқув ва ваҳимадан юраги безовталанарди.

Ўзимни қўлга олишим керак, қўрқув ва ваҳимага чек қўйиб, ақл билан иш тутмасам бўлмайди. Қиз-ку, ўлар, лекин мен ҳаётимни сақлаб қолишга ҳақлиман. Ахир қасддан уни урганим йўқ. Тасодифан бўлди. Лекин барибир мени қамашади, қотилликда айблашади. Йўқ, қандай бўлмасин, энди уни йўқотаман. Қизни урганлигимни одамлар кўрган билан ҳеч ким исботлай олмайди. Нима бўлса ҳам йўловчилар машинанинг номерига эътибор беришмаган бўлсин-да, ўйларди Марат.

Ойдиннинг тўйи яқин эди. Бугун у келин-куёвлар магазинидан керакли нарсаларни олиш учун кўчага чиққан эди. Ойдин икки соатларда қайтишини онасига айтган эди.

Негадир Ойдин ҳаяллаб қолди. Вақт пешиндан оққач, онаизор хавотир ола бошлади. Кеч кира бошлади ҳамки, қизидан дарак йўқ. Нуржаҳон опанинг тинчи йўқолди. Юраги ҳаприқиб безовта бўла бошлади. Қизининг йўлини кўзи тўрт бўлиб пойлади. Бироқ, Ойдин келавермади. Эри ишдан келиши билан у арзи дод қилди.

— Бекорга ваҳима қилаверма, ҳализамон келиб қолар, бунча ҳовлиқмасанг,— далда берди Аҳмад ака.

— Дадаси, юрагим сезяпти. Ойдинга нимадир бўлган, ҳеч бундай кеч қолмасди. Бепарво бўлманг, юринг, излайлик.

«Ростдан ҳам Ойдиннинг кеч қоладиган одати йўқ эди. Нима бўлиши мумкин?» ўйлай бошлади Аҳмад ака. У ўзининг хавотир олаётганлигини хотинига сездирмасликка ҳаракат қиларди. Нуржаҳон опага далда берар эди-ю, ўзи ичидан зил кетмоқда эди.

Тун қоронғилашдиямки, Ойдин қайтмади. Эр-хотин шаҳар ички ишлар бўлимига бу ҳақда хабар қилишди.

Ойдиннинг иши жиноят қидирув бўлимининг катта инспектори Музаффар бошчилигидаги оператив группага топширилди. Музаффар воқеа тафсилоти билан танишди. Ойдиннинг сурати тарқатилиб, қидириш бошланди.

Эртаси куни Музаффар хунук хабар эшитди. Ойдиннинг жасади анҳордан топилиб, касалхоналардан бирига келтирилган эди. Инспектор суд-тиббий экспертизанинг хулосаси билан танишди. Унда Ойдиннинг чап сони ва биқини қорайганлиги қайд этилган эди. Бу ма-

шина зарбидан бўлиши мумкин. Шунингдек, қизнинг мияси ҳам қаттиқ нарсага урилиб, мияга қон қуйилган. Ойдиннинг бўйни ҳам қорайган. Афтидан, уни бўғишган бўлса керак. Қиз қийноқ натижасида азоб билан жон берган.

Ойдиннинг жасадини ғоввослар топишган. Бор тафсилот шу. Қизнинг қотили ким бўлиши мумкин?! У нима учун ўлдирилган? Бу муаммо, учи йўқ тугун эди. Музаффар ўша тугун — калаванинг учини топиши керак. Лекин қандай қилиб? Инспекторнинг боши қотди. Жиноятчи қанчалик тадбиркор, айёр бўлмасин, из қолиши керак. Из йўқолмайди.

Музаффар ишни шу кунни яна кимлар сувга чўкканлигини аниқлашдан бошлади. Ойдин билан бирга анҳордан яна икки киши топилган, улардан бири талаба бўлиб, ўртоқлари билан роса ичишган, сўнгра уришишган. Шериклари уни сувга ташлаб, қочишган. Талаба тасодифан қирғоққа чиқиб қолган. Ойдин билан талабанинг бир-бирига алоқаси йўқ эди.

Шу кунни яна бир Латиф деган киши сувдан топилган. Уни анҳорда чўмилаётган бир неча киши қутқазилган. Музаффар унинг касаллик варақаси билан танишди. У аввало маст бўлган. Яна унинг орқа мияси зарб натижасида шикастланган. Музаффар Латиф билан суҳбатлашишни мўлжаллади. Зора, унинг Ойдин воқеаси билан боғлиқ томони бўлса.

Латиф ўртоқлари билан улфатчилик қилиб ароқ ичгани, сўнгра уйга қайтишда сувга йиқилиб тушганини айтди. Негадир у бошидан жароҳат олганлигини яширди.

— Сиз яхшилаб эсланг: эҳтимол ўртоқларингиз билан жанжаллашиб, муштлашгандирсиз?— сўради Музаффар.— Ўша ўртоқларингизнинг исмини айтинг?

Бироқ Латиф ўртоқларининг исмини айтмади. Тўғривоғи, у улфатчиликда бўлмаган эди.

— Сизнинг касаллик варақангизда орқа миянгиз қаттиқ зарбдан, эҳтимол, шиша билан уриш натижасида жароҳатланганлиги қайд этилган. Қайси ўртоқингиз урганини эсларсиз?

— Кечирасиз, ўртоқ инспектор, мени ўртоқларим урган эмас!— бир оз аччиқланди Латиф.

— Йўқса ким уриши мумкин? Ё биронта ножўя иш қилгансиз, ё жиноят содир этгансиз, шунинг учун сизни уришган.

— Йўқ, ўртоқ инспектор, мен сизга айтсам, бунинг

хаммаси тасодифан бўлди. Мен уни мутлақо танимайман. У мени машинасига таклиф этди, йўқ дея олмадим. Сўнгра ўтириб ичдик.

— Ким сизни машинага таклиф этди, нега? Шошилмасдан бир бошидан айтинг-чи.

— Шу куни хотиним ўғил туққан эди. Хурсандчилик учун озгина ичдим. Сўнгра уйга қайтаётиб унга дуч келдим.— Латиф воқеани бир бошидан айтиб берди.

Шу куни Маратнинг уйида ҳеч ким йўқ эди. Хотини, бола-чақаси бир неча кунга отасиникига кетишган эди. Шунинг учун ҳам Марат машинани уйга ҳайдади. Ҳовлига киргач, дарвозани ичидан беркитди. У энди ҳаяжонланмас, шошмасди. Агар қўрқоқлик қилса, барча сир ошкор бўлишини яхши ҳис этарди.

Кун қизариб бота бошлади. Қиз деярли унсиз, мажолсиз ётарди. У билинар-билимас нафас олар, вужудида ҳаёт нафаси сўнмаган эди. Маратнинг тоқати тоқ бўлди. Унинг важоҳати ўзгарган, вужудини телбанамо бир ҳис чулғаган эди. Марат ўзида ёвузларча бир куч пайдо бўлганлигини сизди. У қизни бўға бошлади. Маратнинг кўзлари ўйнар, юраги қинидан чиққудек типирларди. У чалажон бўлиб ётган қизни томирларида қон тўхтагунча бўғди.

Сўнгра қизни машинага ёпадиган брезентга ўради. Фургон таксининг ўрта ўриндиқларини ётқизди. Қизнинг жасади чўзилиб кетган эди. Марат қизни аранг кўтариб машинага тиқди. Марат қоронғи тушиши билан қизни анҳорга ташлаб келишни мўлжаллади.

Қоронғи тушганда шаҳар четига йўл олди. Шаҳардан чиқишда йўл четида гандираклаб бораётган кишини кўриб, миясига бир фикр келди. Ёрдами тегар деган ўй билган уни машинага ўтказди. Бу — Латиф эди.

— Оғайни, бир бўрдоқи қўйим бор эди, дамлаб ўлиб қолди, ўзинг биласан, шаҳар шароити оғир, қўни-қўшни эшитса гап кўпаяди. Санэпидстанцияга айтиб, жарима тўлатишдан ҳам қайтмайди. Бунга менинг тоқатим йўқ. Секин анҳорга ташлаб келсам, деган эдим. Сен ҳам ёрдамлашиб юборасан. Сўнгра уйингга элтиб ташлайман,— йўловчига уқтирди Марат.

— Қўйнинг оёқлари бунча узун бўлмаса,— кўзларини сузиб, ғўлдиради Латиф.

— Кайфинг зўр-ку!— гапни бошқа ёққа бурди Марат.— Лотереяга ютуқ чиққанми дейман-а?!

— Хотиним ўғил туққан эди, шунга озгина отганман.

— Уҳ-ҳў, унда ювар эканмиз-да,— муғамбирона кўзини қисди Марат.

— Бугун ичаман, қанча бўлса ичаман!— тиззасига мушглади Латиф.— Мана, ароқ ҳам бор.— У шимининг чўнтагидан оғзи чиқиб турган шишани кўрсатди.

Улар шаҳардан чиқиб, хилват бир жойда тўхташди. Кун бўйи тузук-куруқ овқат емаганлигидан Латиф маст бўлиб, галдираб қолди. Кейин улар ҳаром ўлган «қўйни» сувга ташлашди.

— Қўйнинг оёқлари бунча йўғон бўлмасди шекилли,— ўзича гўлдиради Латиф. Бу гап Маратда Латифга нисбатан шубҳа уйғотди. У анҳор четида қўлини юваётган Латифнинг бошига ўзлари ичиб тугатган ароқ шишаси билан урди. Латиф инграганича сувга йиқилди.

— Демак, сиз сувга ташлаганларингиз ҳаром ўлган қўй эмаслигига ишонасиз?— сўради Музаффар.

— Мен энди эслаб, идрок этипман: у мутлоқ қўй эмасди.

— Эҳтимол, одамнинг жасади бўлиши мумкин?

— Йўқ, ундай бўлиши мумкин эмас, наҳотки мен қотилга ёрдамлашган бўлсам. Бундай бўлиши мумкин эмас!— қалтираб, ўрнидан туриб кетди Латиф.

— Сиз унинг қиёфасини эслай оласизми? Машина-чи?

— Машина фургон такси эди, буни аниқ биламан. Адашмасам, қора рангда. Шофёрнинг пешонаси кенг, жингала қалин сочлари ортига таралган. Кўзлари катта, қиррабурун, юзлари чўтироқ. Эсимда қолгани шу.

— Расмини кўрсангиз таний оласизми?

— Ҳа, албатта, эслашга ҳаракат қиламан,— деди ранги бўздай оқариб Латиф.

Маратнинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди. Қизни гумдон қилди. Энди гувоҳ ҳам йўқ. Эркин нафас ола бўлади. Лекин қизни урганда машинанинг ўнг қаноти бир оз ичига қайрилди. Мана шуниси Маратнинг кўнглини хижил қиларди. «Борди-ю, кичикроқ бир авария қилсам-чи? Худди машинанинг олдинги ўнг қанотини ураман. Майли, жазо олсам ҳам. Ҳар ҳолда одам ўлдирганим билинмаса бўлди-да». Бу фикрдан ўзи ҳам қувониб кетди.

Марат шаҳарга кириб келганда ана шундай нотинч ўйлар гирдобида эди. У чорраҳага келганда светофор-

нинг қизил чироғи ёнди. Тўхташ учун машинанинг газини пасайтирди. Олдинда мотоцикл тўхтаб турарди. Ҳозиргина хаёлида чарх ураётган режаси лоп этиб эсига тушди. Марат машинанинг ўнг қаноти билан мотоциклни урди. Мотоцикл ағанаб, ҳайдовчиси йиқилиб тушди. Тезда милиция ходимлари етиб келишди. Маратни шаҳар ички бўлимига олиб кетишди.

Музаффар шаҳар автопаркларидagi фургон таксиларни аниқлади. Шаҳарда еттита қора фургон такси бор экан. Шундан иккитаси аварияга учраган. Бирини трамвай билан тўқнашган. Унинг ҳайдовчиси аёл киши. Иккинчиси чорраҳада мотоциклни урган. Қизиги шундаки, расмийлаштирилган ҳужжатларда шу нарса қайд этилганки, таксининг тормоз системалари яхши ишлашига қарамасдан авария содир бўлган. Такси ҳайдовчисининг иши шу кунларда терговда эди.

— Худди шу одам!— фургон таксининг ҳайдовчиси суратини кўриши билан ҳовлиқиб кетди Латиф.

— Мен уни сўроққа чақираман. Сиз уни кўринмайдиган жойдан яхшилаб кузатасиз,— уқтирди Музаффар.

Музаффар терговни кутилмаган савол билан бошлади:

— Сиз қотилликда айбланасиз, бир қизни уриб кетгансиз!— Музаффар Маратнинг кўзларига синчковлик билан тикилди. Унинг қандай ҳолатга тушиши инспекторни қизиқтирарди. Бироқ Маратнинг вужудида у кутган ўзгариш содир бўлмади. Марат ўзини тутиб олган, ниҳоятда хотиржам эди.

— Ўртоқ инспектор, эҳтимол бу саволни бошқа ёнроқ бермоқчидирсиз, мени у билан алмаштирманг. Тўғри, мен авария қилганман, ишим терговда. Лекин мен урган мотоцикл ҳайдовчиси адашмасам, тирик қолган.

— Сизни қотилликда айблаш учун бизда далиллар бор, кўрган кишилар бор,— яна Маратга юзланди Музаффар.— Қотил эмаслигингизни қандай исботлайсиз?

— Мен ҳеч қандай исботга муҳтож эмасман. Сиз бундай асос ва исботни мендан эмас, қотилдан сўранг. Сиз мени ноҳақдан таҳқирлаясиз, ўртоқ инспектор, бунинг учун қонун олдида жавоб берасиз. Ўз ҳуқуқимни ҳимоя қилишга ҳақлиман, деб ҳисоблайман.

— Бу ўшанинг ўзи!— Тергов тугаши билан ҳаяжонланиб кирди Латиф.— Мен уни кузатдим, ўша.

— Бизда ҳис ва ҳаяжонга ошиқча ўрин бериш қим-

матга тушади, янглишмаяпсизми, яхшилаб эсланг. Биз учун муҳими шундаки, у қора фургон такси ҳайдар экан. Энди сиз билан юзлаштиришга тўғри келади.

— Марат Муслимов, айтинг-чи, бу бир тасодиф бўлгандир ёки қизнинг ўзи эҳтиётсизлик қилгандир. Сиз уни уриб кетгансиз, шундай эмасми?— Эртаси кuni сўроқни давом эттирди Музаффар.— Унга шошилинич ёрдам кўрсатганингизда эҳтимол қиз ўлмасди. Тўйига саноқли кунлар қолган экан. Ота-оналарига ҳам оғир бўлди. Ғамдан икки букилиб қолишди бечоралар. Унинг исми Ойдин. Мана сурати, энди эсларсиз?

Маратнинг вужудида қандайдир бир вазминлик, хотиржамлик ҳукмрон эди. Аниқроғи, Марат ўзини шундай ҳолатга тайёрлаганди. Агар у шошқалоқлик қилса, ҳаяжонга, ҳиссиётга берилса, бир умр надоматда қолишини биларди. Шунинг учун ҳам Ойдиннинг суратига ўта совуққонлик билан бефарқ назар ташлади.

— Бу суратни менга нима мақсадда кўрсатаётганингизга ҳайронман,— эътироз билдирди Марат.

— Шунинг учун кўрсатяпманки, сиз уни машина билан уриб кетгансиз, сўнгра ўлдириб сувга ташлагансиз.

— Бўхтон, гапларингизда асос йўқ, ўртоқ инспектор.

— Асос бор!— қатъий деди Музаффар.— Ҳозир ҳузуримга бир киши келади.— У тугмачани босган эди, Латиф кириб келди.— Мана, у киши,— Музаффар Латифни кўрсатди.— Хўш, ҳаром ўлган қўйингизни анҳорга улоқтиришда ёрдам берган бу кишини ҳам танимассиз?! Гапиринг, Муслимов!

— Кечирасиз, ўртоқ инспектор. Бу одамни умримда кўрмаганман. Сиз менга асоссиз бўхтон қиляпсиз, бунга ҳаққингиз йўқ!

— Ахир, сен эмасми, мени фургон машинага ўтқазган, анҳор бўйида бирга ароқ ичган. Ҳаром ўлган қўйни сувга ташлаганим ёлғонми? Бошимга шиша билан урган ҳам сенсан,— қизишиб кетди Латиф.

— Қизиқ, мен сизни энди кўряпман. Мени ҳақоратлашга ким ҳуқуқ берди? Гапингиз уйдирма, ёлғон!

— Имонсиз, қотил!— ўзини босолмай, тутақиб кетди Латиф.

Музаффарнинг боши қотди. Негаки, Марат жиноятни яшириш, айбни бўйнига олмаслик учун минг хил ҳийлани ишга солмоқда эди. Аслида уни қотилликда айблаш учун тўпланган далиллар етарли. Муҳими, жонли гувоҳ —Латиф бор. Барибир терговни шундай олиб

бориш керакки, жиноятчи айбига тўла иқроор бўлсин. Музаффар шу ҳақда ўйларди.

— Латиф, яхшилаб эсланг, анҳор бўйида ўтирганларингизда Маратга тегишли ҳеч қандай далил, ашё қолмадимикин?— деб сўради Музаффар.

— Қайдам, кайфим ошиб, галдираб қолган эдим,— бошини эгди Латиф. Улар анҳор бўйига боришди. Ўтирган жойларини кузатишди. Ароқ ичганда газак қилинган печенье бўлаклари, қоғозлар сочилиб ётибди. Ишга ёрдам берадиган бошқа бирон-бир ашё топилмади. Ҳафсалалари пир бўлиб қайтдилар.

— Ўртоқ инспектор!— бирдан ҳовлиқиб кетди Латиф.— Анҳор бўйида папирос чекканимизда мен унинг зажигалкасини билмасдан чўнтагимга солган эдим. Ҳа, аниқ эслайман, шимимнинг чўнтагига.

— Ростданми?— юзига қон югурди инспекторнинг.— Қани, уйга кетдик.

Улар уйга етиб келишганида бир тўп бола ҳовлида ғуж бўлиб олишган, ўртада Латифнинг олти ёшлардаги ўғли Зафар ниманидир ўртоқларига кўз-кўз қиларди.

— Мана шу, ўртоқ инспектор!— ўғлининг қўлидан зажигалкани олди Латиф.

— Чўнтагингизда экан, ойим олиб бердилар,— деди Зафар.

Бўлимга келиб, Музаффар зажигалкани синчковлик билан кузатди. Унда билинар-билинемас ёзув излари бор эди. Лекин ёзувларни ўқиб бўлмасди. Зажигалка экспертиза кузатувидан ўтказилди. Унда қуйидаги ёзувлар борлиги аниқланди: «Эсдалик учун дўстим Марат Муслимовга».

— Мен сизга дўстингиз тақдим этган ажойиб совғани кўрсатмоқчиман,— табассум билан деди Музаффар.— Билишимча, сиз сигарет чекканда кўпроқ зажигалка ишлатар экансиз. Мана, зажигалкангиз. Қаерда йўқолганлигини эсларсиз?

Марат инспекторнинг қўлидаги зажигалкага тикилиб қолди.

— Ҳа, меники, ишламай қолганлиги учун ташлаб юборганман.

— Аксинча, яхши ишлар экан. Зажигалкангиз Латифнинг чўнтагидан топилди. Анҳор бўйида ўтирганларингизда сигаретни шу зажигалка билан ёндиргансизлар. Ўтирган жойларингизда сигарет қолдиқлари бору гугурт чўплари йўқлигига энди ишонгандирсиз. Латиф

мастликда зажигалкангизни чўнтагига солиб қўйган экан. Бу сиз учун жуда ҳам нохуш тасодиф. Зажигалкадаги ёзувларни ҳам эсдан чиқармагандирсиз.

— Ҳа, зажигалка меники, яна нима истайсиз менадан!— столга мушт уриб, бақириб юборди Марат.— Ҳа, мен ўлдирганман қизни, мен. Лекин тушунинг, ўртоқ инспектор, қасддан қилганим йўқ, тасодифан шундай бўлиб қолди,— гўё ҳаво етишмаётгандек кўкрак тугмаларини ечиб, энтикиб нафас оларди Марат.— Мен уни касалхонага олиб бормоқчи эдим, лекин улгурмадим. Йўлда жон берди. Шундан кейин мен жиноятчи бўлиб қолишдан қўрқдим. Қизни йўқотиш учун шу ишларни қилдим. Наҳотки бир тасодиф туфайли жиноятчи бўлишим керак! Яшаш учун шундай қилишга ҳаққим борми? Лекин айбимни бўйнимга оламан,— бошини эгиб, сочларини чангаллаб жимиб қолди у.

— Ҳамманинг яшагиси келади,— ўйчан кўзларини Маратга қадади Музаффар.— Эҳтимол, сиз бўғиб ўлдирётган чоғингизда Ойдиннинг ҳам яшагиси келгандир. У ҳам мана шу ёруғ ҳаётга талпингандир. Афсус, сиз жиноятни яшириш учун яна-да қабиҳ йўлни танлагансиз. Ойдинни қийнаб ўлдиргансиз. Латифни ҳам йўқ қилмоқчи бўлгансиз. Ишни чигаллаштириш учун мотоциклини уриб, бошқа авария содир этгансиз. Лекин бир нарсани — ҳақиқатни яшириб бўлмаслигини билмагансиз.

СОҚОВ ҚИЗ ХАЁЛЛАРИ

У ҳар кун эрта билан қўйларини далага ҳайдаб чиқади. Аслида сершовқин кўчада қўй боқадиган жойнинг тайини йўқ. Йўл чеккаси, ариқ бўйидаги ўт-ўланлар жониворлар учун «яйлов». Дарахтлардан тушган баргларга қўй-қўзилар жон-жаҳди билан тармашади. Кўчадан машинами, мотоциклми ўтадиган бўлса, қўйлар ҳуркиб бир жойга ғуж бўлиб олишади, шовқин пасайгач, яна тариқдек ҳар ёнга тирқираб кетишади.

Тиғиз ҳовлилар орасида бир иморатли жой бўш қолган. Уй қуриш учун қачонлардир ташлаб қўйилган тоғ тошлари ерга сингиб, ўт билан кўмилиб кетган. Туёқларан ўсиб, жунлари осилиб қолган она совлиқлар ўтган-кетганининг шарпасидан ҳуркиб, чопиб-чопиб ўт, барг қидиради. Қўзичоқлар у ёндан-бу ёнга сакрашиб, қўйлар тинчини баттар «ўғирлайди». Гулҳаё харсангтош устига омонатгина ўтириб олади. Унинг эғнида ювилавериб оҳори тўкилиб кетган кўк чит кўйлак, бошида титилиб, унниқиб қолган гулли рўмол. Бодомқовоқ юзини сепкил қоплаган. Уйқудан энди уйғонгандек доимо осилиб турадиган лунжлари, қўғирчоқникидек ханжар киприклари, бахмалдек тимқора қошлари тагида жавдираб боқувчи кўзлари унинг истарасига ўзгача бир жозиба, самимийлик бахш этарди. Эғнида қишин-ёзин ямоқ камзул, оёғида йиртиқ кавуш.

Қўйлар наҳор олиб, қуёш тик келганда одамлар ишга ошиқишади. Нимадандир қуруқ қолгандек, ниманидир йўқотгандек, оломон ўпкаси оғзига тикилгудек ҳансираб у ёндан-бу ёнга елиб-югуради.

Бақалоқ бир аёл ишга кечикаётгани учун аламини кимдан олишни билмай бор қаҳр-ғазабини боласига сочиб, уни уриб, силкилайди. Жажжи қизалоқ эса, «Боқчага боймайман, уяди», деб баттар оёғини тирайди. Гулҳаёнинг қаршисига келганда қизалоқ бир зум хархашани унутиб, унга талпинади. Гулҳаё қўйларни гоҳида боғча ҳовлисига ҳайдаб борар, атрофни бошига кў-

тариб қийқириб ўйнаётган болакайларга оғзининг тано- би қочиб термуларди. Ёнига ўйнаб келган болакайларга чўнтагини ковлаб жийдами, туршакми узатарди. Чўн- тагида ҳеч вақо бўлмаса, кичкинтойларни бағрига бо- сиб, сочларини, елкаларини силаб эркаларди. Шу боис болалар кўча-кўйда Гулҳаёни кўриши билан унга тал- пинишарди. Катталарнинг эса бундан энсаси қотар, ҳа- диксираб болаларини Гулҳаёдан олиб қочишарди. Гул- ҳаё ўзига ўрганиб қолган қизалоқни бағрига босиб, сочларини силаб, лентачасини тўғрилаб қўйди. Унинг кафтига жийда солди. Бақалоқ аёл эса ўзича нимадир пичирлаб, Гулҳаёга еб қўйгудек ўқрайди.

Қуёш терак бўйи тик кўтарилиб кун қизий бошла- гач, қўйлар бошини эгиб, бир-бирининг пинжига кири- шиб, ўтламай қўйди. Гулҳаё қўйларни уйига ҳайдади. Уйда чала қолган юмушларини давом эттирди. Таппи қориди. Таппини захлаб, ёрилиб кетган оғил деворла- рига ёпиштирди. Сўнгра қўл-бетини ювиб, товуқларига дон ташлади. Шу орада хамир ачиди. Хамир қориб, нон ясади. Тандирга олов ёқди. Дардманд онаси тандирга нон ёпиштириб, уни ўзиб олгунча ўпкаси оғзига тиқил- гудек ҳансираб қолди.

Дадаси бошқа хотинга уйланиб, уларни ташлаб кет- ганда Гулҳаё ҳали ёшига етмаган чақалоқ эди. Ҳаётнинг шафқатсиз зарбаларига дош беролмаган онаси касал- манд бўлиб қолди. Қирққа кирмай рўмолига сиғмайдиган сочлари оқариб, бир тутам бўлиб қолди, қадди ка- мондек букилди. Гулҳаё эсини танибдики, дадасини бирон марта кўрмади. Эшитишича, дадаси катта жам- ғарманинг бошлиғи экан.

Қатор турган бўш челақлар Гулҳаёнинг ёдига бугун сувга бориш кераклигини туширди. Қари кўк эшак том соясида мудраб турар, оғзи-бурнига уялаган пашшалар- ни пишқириб, қулоғини қоқиб, бошини аранг ирғаб ҳай- дамоқчи бўларди. Гулҳаё икки кўзига кўза солинган хуржунни эшакка ортди. Нўхтасидан етаклаб, эшакка йўл бошлади. Улардан бир кўча нарида ташландиқ майдонда водопровод жўмрагидан тўхтовсиз сув оқиб туради. Қанча елиб-югуришмасин, ёзишмасин, кўпчилик зарурат учун ҳовлисига водопровод қувурини кирити- шолмайди. Ташландиқ майдондаги кран атрофини эса кўлмак сув босиб кетган. Қишда бу жойлар тиззагача лой, ёзда эса қўланса ҳид чиқариб, пашшанинг макони- га айланади. Гулҳаё хуржундаги кўзаларга челақлаб сув қўйди. Эшакни етаклаб йўлга тушди.

Кун пешиндан оғиб, салқин тушгач, Гулҳаё яна қўйларни кўчага ҳайдади. Шу пайт кўчани бошига кўтариб турнақатор ёнгил автомашиналар «ба-ба-ба»лаб ўтиб қолди. «Келин олиб келишяпти!— энтикиб кетди Гулҳаё. Машина олдига ўрнатилган чиройли қўғирчоқ Гулҳаёга қўл силтагандек бўлди. Шу топда Гулҳаё ўзини машинада ўтиргандек ҳис қилди ва кўзлари қувончдан порлаб кетди.— Етти, саккиз... вой-бў — ўн битта машина-я,— ўзича пичирлади у.— Айтгандек, тўй қўшни маҳаллада-ку. Кечқурун албатта бораман. Келин тўйни кўрмаганимга анча бўлди. Эртароқ бориб уй ишларимни тугатай».

Қўйларни қўрага қамади. Кечки овқатга унади. Аксига олиб нам тортиб қолган таппи қани энди ёна қолса. Ермой турадиган идиш ҳам бўм-бўш. Таппи тагига хас-чўп, қоғоз ташлаб пуфлади. Учоқдан буруқсаб чиқаётган аччиқ тутундан Гулҳаёнинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб, зўриққанидан қовоқлари шишиб кетди. Шўрвани апил-тапил онасига сузиб берди-ю, тўйга отланди.

Гулҳаё келганда тўй бошланиш арафасида бўлиб, одамнинг кўплигидан ҳовлида йўл топиб юриш амримаҳол эди. Давра атрофида қиз-жувонлар, хотин-халажлар тумонат. Тўйлар муборак айтилиши билан қарсақлар, олқишлар остида келин-куёв даврага қадам қўйди. Кўзларида қизиқиш, қувонч порлаган Гулҳаё келин-куёвни яқинроқдан кўриш истагида ҳар қанча уринмасин, олдинга силжий олмади. Оёқ учларида кўтарилиб бир-бирини етаклаб бораётган ёшларга суқланиб, ҳавас билан термилди.

— Ҳе, кўзинг ўйилгур, нега оёғимни босасан!— сочлари пахмайган, қош-кўзи, лабларига бўёқ чаплаган олифта қиз тирсаги билан суриб, унга еб қўйгудек ўқрайди. Бир неча қиз-жувон кўрсаткич бармоғи билан Гулҳаёга ишора қилиб, ўзларича нималарнидир пичирлашди, тилини чиқариб, масхаралаб кулишди. Қимдир унинг одми кийимларидан озорлангандек ўзини олиб қочди. Бироқ Гулҳаё уларга заррача парво қилмасди. У иложи борича келин-куёвни яқинроқдан кўришга ошиқарди.

— Келинчак юзини бекитмабди-да,— ўзича пичирлади Гулҳаё.— Шу атрофда қайнота-қайнонаси, қайноғаси юрибди-ку. Уларга юзини очиқ кўрсатиш уят-а, уят! Вой-вуй, оёғидаги туфлисининг пошнасини! Худди игна устида юриб кетаётганга ўхшайди-я. Нима азоб, ўзини бунчалик қийнаб. Агар мен келинчак бўлсам — худо шу

кунларга етказсин — юзимни очиб юрмасдим, рўмол ўраб олардим, оёғимга маҳси-кавуш киярдим. Ана, уят-сизни қара. Расмга тушаман деб юзидаги тўрпардани бутунлай олиб қўйди-я,— келинга ҳайрат билан тикилди Гулҳаё.

Тўй қизиди. «Санъаткор»лар маза-бемаза қўшиқларни пайдар-пай айтишар, бир қўшиқни тугатмасдан бошқасини бошлаб юборарди.

Қошинг бунча қорадур,
Юракка ўт соладур,
Бели ингичка қизни
Айтинг, кимлар оладур, а-а...

— Шу ҳам қўшиқ бўлди-ю, лабини жийрди Гулҳаё, Қиз-йигитлар даврага чиқиб, лапанглаб, ўзларига ярашмаган қилиқлар билан ўйинга туша бошладилар. Шу топда қаердандир ўйинчи етиб келди. Йигит-қизларнинг чаккасидаги пулларни йиғиштириб олди. Сўнг столда ўтирган меҳмонларга суйкала бошлади. Кайфи ошиб қолган йигитларнинг юзини силаб, елкасига қўлини қўйиб қийшангларди. Пиёлада узатилган ароқни симириб юборди. Йигитчалардан бири ўйинчининг қулоғига нимадир деб шиврлади. Шунда ўйинчи жазавага тушиб, белидан пастини қимирлатиб ўйин туша бошлади. Шиеракәйф меҳмонлар атрофни бошига кўтариб қийқириша бошладилар. Гулҳаё ортиқ чидаб туролмади. Тўйхонадан туртиниб-суртиниб чиқди-да, уйига қайтди.

Ахир онаси ёлғиз. Сал кечикса, онаси ўзини қўярга жой тополмасдан, уни излаб қолади. Қизининг бўйини кўргач, таскин топади. Гулҳаё бошидаги гулдор шойи рўмолини авайлаб тахлаб ёстиғининг тагига қўйди. У бисотидаги бирдан-бир янги либоси бўлган рўмолни еру кўкка ишонмасди.

Гулҳаёнинг кўзига ҳадеганда уйқу илинавермади. Тўй таъсириданми, вужудини қандайдир енгил ва ёқимли хаёллар чулғаб олган эди. «Мени ҳам худо шу кунларга етказармикан?— ўзича пичирлади у.— Куёвникига момоларимизга ўхшаб отда бориш қандай яхши-я! Куёв келини бағрига қучиб, отдан даст кўтариб туширгани-чи. Тўй кечаси ўтказиладиган расм-русумлар ажойиб-да. Куёвнавкарлар борганда мен ҳам дугоналарим билан «қиз қочди» қилиб қўшнимизникига бекиниб олардим. Пул бермагунларича янгамлар бизнинг қаерда

эканлигимизни айтишмайди. Кейин куёв жўралари билан келишади. Янгалар ойна тутишиб, «қиз сулувми, йигит сулув» деб роса тортишади. Шу куни сочларимни майдалаб, қирқ жамалак қилиб ўриб, қошларимга қалин ўсма қўярдим. Келинлик либоси қизларга шундоғам ярашадики... Кўз очиб-юмгунча ойлар, йиллар ўтиб кетади. Ҳадемай у она бўлади. Она... Болани бағрига босиб, уни тўйиб-тўйиб ҳидлашдан ҳам улуғроқ бахт бормикин, жаҳонда». Гулҳаё хаёлида кечаётган ўйлардан ўзи ҳам хижолат чеккандек узоқ уф тортиб юборди. Кўзларидан уйқу қочди. Урин ҳам орқа бошига бота бошлаганидан у ёндан-бу ёнга ағдарилиб, тўлғанди.

«Ҳозирги келинлар она бўлганда алла айтишни билармикин-а?»— у энди сўнгсиз хаёллар гирдобига ғарқ бўлган эди. Бешикка тирсақларингни қўйиб, сокин кечада алла айтишга нима етсин. Агар биринчи фарзандим қиз туғилса шундай алла айтардим:

Тоғдаги лоламисан
Меҳрибоним алла-ё,
Тўйиб-тўйиб ухлагин
Танда жоним алла-ё.
Сени бағримга боссам
Жўшар қоним алла-ё,
Ўсиб элга қўшилсанг
Йўқ армоним алла-ё.

Ҳар нечук тўнғичи қиз бўлганига не етсин. Қиз бола онасига сирдош, елкадош бўлади. Ҳадемай йўлга кириб, онасининг қўлидан ишини олади. Нима бўлса ҳам фарзанднинг бори яхши. «Болали уй бозор» дейишадику. Мабодо ўғил фарзанд кўрсам, унга ҳам атаб алла тўқиб қўйганман. Адашмасам шундай бошланарди, унинг лаблари унсиз пичирлади:

Тоғдаги лочинмисан
Ухла юлдузим, алла.
Ҳар ишда қодир худо
Берсин куч, тўзим, алла.
Қачон йигит бўларсан
Йўл пойлар кўзим, алла.
Бошингда парвонаман
Куну тун ўзим, алла.
Сен ботир йигит бўлсанг
Еруғдир юзим, алла.

Белда куч, кўзда нурим
Ухла қундузим, алла,
Ухла қундузим, ал-ал-а-а.

Овозим бўғилиб, хириллаб чиққани чатоқ-да. Касалга чалиниб тутулиб гапирадиган бўлиб қолмасдан олдин қандоқ майин, жарангдор овозим бор эди-я. Мактабда ҳам адабиёт муаллими ҳар куни шеър айттиргани-айттирган эди. Тақдир экан, мана энди гапимга онамдан бошқа ҳеч ким тушунмайди. «Соқов қизнинг тилини онаси биледи», деб рост айтишган экан. Мактабни битириш кечаси айтган мана шу шеърим ҳаммави сел қилиб юборган эди-я:

Дўстлар таъбини гаш этган фиғонимдир менинг,
Ҳам табибга муддао — дарди ниҳонимдир менинг.
Ёри жоним тобакай қилгай менга жабру жафо,
Кечса ҳам мандан, нетайки ёри жонимдир менинг.
Иссиқ-иссиқ кўз ёшим дилдан чиқар вулқон каби,
Қатра сувмас, шуъла сочган ўтли жонимдир менинг.
... «Мен сеники» дейди жонон Хусравийга лутф ила,
Бу сўзи юксак баҳо-ю фахру шонимдир менинг.

Ахир, бу сатрларни овоз чиқармасдан хиргойи қилнш мумкинми? Қани, яна бир марта шу ғазални овозим борича баралла куйлай олсам, армоним қолмасди.

Гулҳаё хаёллар оғушида кўзи илиниб, уйқуга кетганини сезмай қолди. Ухлади-ю, тўш кўрди. Тушида тўй бўлаётган эмиш. Гулҳаё ўзи туғилиб ўсган, кесаклари нураб, девори қулай деб турган пасқам уйдан ҳеч кўз узолмасмиш. Онаси дардманд, қалтироқ қўллари билан бошини силаб, пешонасидан ўпармиш. Оёқ остида ўралашиб юрган болакайлар бир-бирига: «Ана келинчак, ана келинчак», деб унга ишора қилармиш. Куёвникига отда бораётганмиш. Манзилга етай деганда бир гала қишлоқ болалари арқон билан уларнинг йўлини тўсибди. Ёнидаги янгалар болаларга рўмолча улашгач, улар: «Ура, менга рўмолча берди, менга ҳам рўмолча берди!» деб шовқин солиб, севинганларидан ҳар томон чопармиш. Манзилга етгач, куёв уни отдан даст кўтариб олганмиш.

Эртаси юз очар бўлибди. Янгалар уни ҳовлига олиб чяқиб, атроф билан таништиришибди. Учоқ, тандирнинг жўйини кўрсатишибди. Юзида оқ шойи рўмол (афсус,

желак тополмади-да), ҳеч кимга бетини кўрсатмасмиш. Учоққа мой томизибди. Унинг атрофида гирдикапалак бўлаётган болакайлар «янгамнинг юзини мен очаман, мен очаман» деб чуғурлашармиш. Шўхроқ болакайлардан бири ўқлоқ билан унинг юзидаги оқ шойи рўмолни кўтариб юборди. Янгаси болакайларга рўмолча улашармиш. Атрофдаги қиз-жувонлар уларга ҳавас билан қарармиш. Ҳазрат бирам яшнаб, очилиб кетганмишки, қайнонаси «туф, туф, келинимга кўз тегмасин» деб бошдан-оёқ исиріқ тутатармиш. Гулҳаё уялганидан дарҳол бошидаги рўмолни юзига туширибди. Аёллар қуршовида онасининг муштдеккина гавдаси билинар-билинемас кўзга ташланади. Гулҳаё онасини ҳам ўзи билан бирга олиб қолиш ниятини куёвга айтармиш.

Гулҳаё шу куни уйқудан қушдек енгил уйғонди. Унинг кўнглига, қалбига қандайдир ёруғлик, беғубор ҳислар селдек оқиб келарди. Борлиқ, бутун олам оппоқ нурга чулғанган эди. У онасига апил-тапил чой тайёрлади-ю, қўйларни яна «яйлов»га ҳайдади.

И Л И Н Ж

«Хатто қабр ёқасида ҳам умид яшайди»

И. Гёте

Сулув момо кечаси билан миужжа қоқмади. Назарида, ўнг биқинида — жигарида бўлса керак — бир парча ўт бордек. У ёнга ағдарилса ҳам, бу ёнга ағдарилса ҳам ичини куйдиради.

Ташқарида шамол қутуради. Сиртдан қоқилган қанор шамолда гуп-гуп деразага урилади. Печкада ёнаётган ўтнинг бор тафти тутунга қўшилиб мўридан чиқиб кетаётгандай, уй исимасди. Сулув момо тиззаларини қучоқлаб, ўзича нола қилди:

— Эй парвардигори эгам, айбим шунча кўпмиди, бунчалар қийнамасанг. Жоним керак бўлса, мингданминг розиман, қийнамай ол-да, қўй!

Санобар уйқусираб тепинди. Сулув момо набирасининг устига кўрпа тортди. Санобар бувисининг эрка набираси. Эртаю куч Сулув момонинг бағридан жилмайди. Бувиси ҳам Санобарни кечалари бағрига босиб, сочларини силайди, бўйни, елкаларини қашийди. Оғриқ яна кучайди. Сулув момо ёнбошлади.

«Бу оғриқ мени бир ёқлик қилади, тонгга ҳам етмайдиганга ўхшайман. Ростдан ўлиб қолсам, Санобар чўчимасмикин?» — кампирнинг вужудини совуқ тер босди. Оғриқ қанчалик озор бермасин, момо даммини ичига ютар, их деган овоз чиқармасди. Қўлларини, оёқларини ҳар ёнга ташлаб пишиллаб ухлаб ётган набираларини, бешикда боласини эмизиб ўтириб ухлаб қолган келинининг тинчини бузгиси келмасди. «Ўғилларимга айтадиган гапларим нима бўлади? Болаларим ҳам онамизнинг бир оғиз васиятини эшитмадик, деб армон қилиб юрадиган бўлди-да».

Ташқарида нимадир гурсиллади. Томга суяб қўйилган нарвон қулаб тушди шекилли. Шамол баттар авжига чиқди. Сулув момонинг кўз олдига қишлоқ мозори келди. Қабристон қишлоқдан уч чақирим нарида. «Бўйил қиш қаттиқ келди,— кўзларини юмганича ўйга толди момо.— Ҳозир ер бети нақ икки қарич музлаган бўл-

са керак. Қабр қазниш ҳам қийин. Таёқ ушлаб турганларга ҳам осон бўлмайди: оёқ-қўли музлаб, роса совқотади-да. Садрга тушган аёл шўрликларнинг ҳоли не кечар экан? Эй худо, ўлимга шак келтирмайман, инон-ихтиёрим сенинг қўлингда. Худога минг қатла шукурки, ёшимни яшаб, ошимни ошадим. Уттиз иккита набирам бор. Уларнинг ҳали юриб, юрмагани қайси. Шундай совуқда ўла кетсам уларнинг ҳоли нима бўлади? Бири яланг бош, бири яланг оёқ — онасига эргашиб эшикка чиқади. Уларга ким ҳам қарай оларди? Гўдакларим совуққа чалиниб, касалманд бўлиб қолса, мен гўримда қандай тинч ётаман?»

Сулув момо кўзи қачон уйқуга илинганини билмайди. Уйғонганда ғира-шира тонг ёришмоқда эди.

— Адҳамни чақир, бу ёққа кирсин,— печкага таппи қалаётган келинига тайинлади у.

Адҳам нима гаплигига ҳайрон, ишга шошиларди.

— Бугун ишга бормай тур,— ёшли кўзларини ўғлига қадади она.— Аҳволим оғир, тонгга ҳам етмасман, дегандим. Яна жигарим қайталади шекилли. Ҳовлининг қорини кура, йўл оч. Мадорим етса эшикка чиқиб, бир далани кўриб ўлай...

Бундай пайтда ишга қўл бормайди. Адҳам ҳовлида қор куради. Қор ҳам бу йил эринмай ёғди-е. Шамол аралаш ёққан қор уюмлари белкуракнинг ярмигача келади-я. Сулув момо ташқарига чиқди. Қордан кўзлари қамашиб, бир зум боши айланиб деворга суяниб турди. «Ошхона ёнида эркаклар таёқ ушлаб турса бўлади,— ўзинча ўйлади момо.— Аёлларга айвоннинг олди бўлади. Айланиб садр тушаверади».

Нонушта ҳеч кимга татимади. Уртага зилдай жимлик чўкди. Ҳатто пиёласини қантга тўлдириб чой ичаётган болалар ҳам бир нарсани сезгандай гап-сўзсиз ўтирарди. Адҳам шунча яшаб, уйда бундай ноқулай аҳволни биринчи кўриши.

— Уғлим, тайёргарликларингни кўриб қўявер,— ўзига-ўзи гапиргандай ердан кўзини узмай пичирлади онаси,— ўлимлигим, кафанлигим тайёр. Сўйиладиган молҳолингни чамалаб қўй, шошиб қолма тағин. Яхши-ёмон гапирган бўлсам, рози бўлинглар.— Сулув момонинг боши янада эгилди. Томоғи қақраб ютинди, кўзи ёшланди.

Адҳам алланечук бўлиб кетди. Ёши қирқдан ошса ҳам, онасининг ўлими ҳақида сира ўйламаган эди. Шу

топда уйни онасисиз хаёлига сиғдиролмади. Қалин туман қоплагандек кўз олди қоронғилашди.

— Эна, ҳали ундай деманг,— у яна нимадир демоқчи эди, лекин гапиролмади, аниқроғи, нима дейишни ўзи ҳам билмади. Кечаси билан миужжа қоқмай докадек оқариб кетган онасининг заҳил юзига, муштдеккина жуссасига кўзи тушгач, кўнгли баттар бузилди. Кўзидан дув этиб ёш тўкилди.

Адҳам акаларига, опаларига, сингилларига — ҳамма қариндошларига одам юборди. Ўзи гоҳ уйга кирар, гоҳ эшикка чиқарди. Гўё еру кўкка сиғмаётгандек бир жойда туролмасди. «Энам ишқилиб яхши бўлиб кетсинда,— ўйларди у.— Ҳозир қабристонга на машинада, на пиёда бориб бўлади. Фақат Мирғиёс аканинг занжирли трактори юриши мумкин. Мирғиёс ака уйдамикин ё устахонада тракторини ремонт қилаётганмикин? Йўғ-э, шундай совуқда темирга қўл теккизиб бўладими?»

— Ҳа, ака, бунча хаёл суриб турибсиз, тинчликми?— Адҳам сингисининг гапидан ўзига келди. Сулув момонинг кичик қизи Нозигул талаба — бўлажак шифокор. Нозигулни кўриши билан акасининг кўнгли ёришди.

— Айни вақтида келдинг,— кўришиш учун сингисига ўнг елкасини тутди Адҳам.— Энамнинг мазаси йўқ, ётибди. Ўзинг ҳам бир кўрарсан.

Нозигулнинг келиши уйга бир оз жон киритди. Табиатан шўхроқ бўлган бунга қиз жимликни ёқтирмасди. Унинг қадами етган жойнинг файзи ҳам ўзгарди.

— Ака, сиз районга тушиб мана бу қоғозга ёзилган дориларни топиб келсангиз, ҳаммаси жойида бўлади. Энамнинг ўт пуфаги бир оз шамоллаганга ўхшайди. Жигарига ҳам дори ёздим,— деди онасини кузатган Нозигул.

Кечгача уй қариндошлар билан тўлди. Хабар эшитганнинг ҳаммаси етиб келди. Укол олиб, дори ичгач, Сулув момо ўзини бир оз енгил сизди. Баданига иссиқ югургандек бўлди.

«Одам кексайиб, ёши ўтаверган сари ваҳимачи бўлиб қоладими дейман-да,— ўзи билан ўзи гаплашарди момо.— Қишнинг совуқ кунда бекорга ҳаммасини овра қилиб, ташвишга солиб қўйдим. Йўқ, кечаси ростдан ҳам жоним ҳалқумимга келди. Жон қадрини оғриган биледи. Кексалар жон нафасга қўшилиб пуф этиб чиқади, кетади дейишарди. Менинг ҳам бир «пуф»лик ҳолим қолган эди. Кўрар куним бор экан, дилбандларимни кўриб турибман. Ҳамма шу ерда. Нега ҳаммаси

бўлади, Гулбаҳор йўқ-ку. Адҳамжоннинг эрка қизи-я. У яхши ўқигани учун бир талай болалар билан узоққа сафарга кетганмиш. Қора денгизга дейишадими? Тавба, сувнинг ҳам қораси бўладими?

Гулбаҳорнинг кетганига беш кун бўлгани йўқ, шундай соғиндимки, набираларнинг дийдори бунча ширин бўлмаса. Майли, ўйнаб-кулсин. Замон шуларники. Мени шундайлигимда, ўн беш ёшимда эрга беришганди. Ет-тита сигир, ўн чоғлик эчкини соғардим. Бузоқлар куч бермай судраб кетарди. Кўкламда, уйқунинг айни ширин пайтларида азонлаб туриш, эҳ-ҳе, қанчалик азоб эди. У кунлар энди қайтмасин.

Сулув момо ярим пиёла сут ичди, вужуди озгина таскин топди.

— Адҳамжон, Гулбаҳорнинг қайтишига неча кун қолди?— сўради момо.

— Яна тўққиз кун деганда уйга кириб келади, эна.

— Гулбаҳор бизнинг эсимизга ҳам келмабди. Энамга қойил, хотираси зўр-да,— луқма ташлади кимдир.

— Эна, набираларнимас, жонингизни ўйланг,— деди келинларидан бири астойдил куйиниб.

«Ўнта бўлса ўрни бошқа, қирқта бўлса қилиғи» деган, яна ўзича уйга толди момо. Эй худо, ўлимга сабр бер! Мен ўлганим билан ер тўярмиди. Набирам Гулбаҳорни бир кўрсам, армоним йўқ эди. У сафардан қайтса-ю, уйда мен бўлмасам. Совуқ хабардан унинг юраги ёмон бўлиб қолмасин тагин...

Худо ўлимга тўзим берса, чидайман. Мана, биқинимдаги оғриқ ҳам тарқалаяпти. Иссиқ жон бўлгандан кейин оғрийди-да». Сулув момо ўй сурганича ёнбошлади. Иссиқ кўрпада мудроқ босди. Қуш уйқусидек кўзи илинди. Кўзи илинди-ю, туш кўрди. Тушида Гулбаҳор узоқдан қучоқ очиб чопиб келаётганмиш. Сулув момо секинроқ чоп, бўтам, йиқилиб, тушасан, деб танбех берармиш...

ЙУЛДАГИ ЧОЛ

(Қатра)

— Мингта одамдан савоб олгунча, битга одамдан ақча ол...

Кимсасиз сарғиш чўлни кесиб ўтган йўл қоғозга қо-
ра қалам билан чизилган эгри-бугри чизиққа ўхшайди.
Саратонда бу йўлдан юриш азоб. Тепадан қуёш олов
пуркайди, ердан кўтарилган иссиқ тафтидан атроф лов
этиб ёниб кетгудек. Машина ойналаридан кираётган
гармсел шамол кишини баттар ланж қилади. Йўл ат-
рофидаги манзара бир хил: ҳамма томон тақир чўл, ат-
рофда на бирор қишлоқ, на дарахт бор. Икки соатлар
чамаси йўл юрилгач, унча катта бўлмаган қишлоқ кўзга
ташланади. Чўл ўртасидаги қишлоқнинг номи ҳам ўзи-
га мос — Янтоқпоя. Қишлоқ йўлдан бир чақирим нари-
да жойлашган.

Қишлоқ тўғрисида йўл чеккасига турли нарсалардан
соябон қилиб олган бир неча киши сув, айрон, чалоб со-
тиб ўтиришибди. Биз тушган машина улар қаршисига
келиб тўхтади. Кимдир сув, кимдир айрон ичмоқда. Шо-
шилиб ичаётганларидан айрим йўловчиларнинг лунжи-
дан сув, айрон оқади. Катта-кичик сотувчиларнинг кўзи
аланг-жаланг. Улар йўловчилар узатган пулни чўнтак-
ка уришади.

Чанқоқни қондирган йўловчилар ўзини яна тетик ҳис
эта бошлашди. Чанқоқ азобидан қийналишиб, ранглари
бўзариб қолган болаларга қайта жон киргандек бўлади.
Болалар автобусни гир айланиб бир-бирларини қувала-
шиб ўйнай бошладилар.

Саратон қуёши борлиқни аёвсиз қиздирмоқда. У ер-
бу ердан чигирткаларнинг чириллаган овози эшитилади.
Янтоқ соясидан бир калтакесак югуриб чиқди. У бир
зум атрофга сергаклик билан қаради-да, ўзини хаслар
тагига урди. Сув сотувчилар миниб келган эшаклар бо-
шини ердан кўтармай тез-тез пишқиради, пашшалар-
дан безор бўлиб тепинади.

Менинг ёнимда уч киши нуроний чол қаршисида тин-

май сув ичишмоқда. Йўловчилардан бири ўрта бўй, хийла тўладан келган. Иккинчисининг бўйи узун. Новдадек хипча киши. Учинчиси пакана бўй, олдига осилиб турган қорнини калта оёқлари аранг кўтариб турганга ўхшайди. Улар бир челак сувни қуршаб олишган, пиёлани айлантириб навбатма-навбат сув ичишади.

— Хайрият-ей, сал жон киргандек бўлди,— семиз киши қорнини силаб кекирди.— Шуларнинг борига шукур. Пулга бўлса ҳам сув топилди.

Новча киши чолга пул узатди. Чол пулга қайрилиб ҳам қарамади.

— Йўқ, олмайман,— у кўксини тўлдириб турган оппоқ соқолини тутамлаб силади.— Мен шунчаки савоб учун ўтирибман, болаларим. Уйда ҳам зеркиб кетаман. Невараларим билан ҳув анави булоқдан икки-уч кунда сув олиб ўтамиз. Йўловчилар бир пиёла сув ичиб чанқоқни бостирсин, деб эрмак қиламан.

Уч ҳамроҳ чолнинг гапини яхши тушунишмади. Улар ўзича чол пулни оз деб, пичинг қиляпти деган фикрга боришди шекилли яна пул қўшиб узатишди.

— Олмайман дедим-ку!— Чол ўрнидан туриб, тиззаларини уқалаб, оёқларининг чигалини ёзди, белбоғидан чиқиб турган кўйлагини тўғрилади. Уч йўловчи унга таажжуб билан тикилишди. Чол билан ёнма-ён ўтирган болалар, кишилар пулни жарақлатиб санаб олишмоқда. Бу қария эса пулни олмайман дейди-я. Пулни олмайдиган одам ҳам бўладими?

Машина йўлга тушди. Автобустагилар чақ-чақлашиб гаплаша бошладилар.

— Пул олмайман эмиш, бу чол ақлдан озганга ўхшайди,— гап бошлади ўрта бўй киши.

— Бу дунёда мендан савоб иш қолади дейди, ростдан ҳам мияси жойида эмас кўринади,— унинг гапини илиб кетди новчаси.

— Мен биламан,— арчилган тухумдек ялтираб турган бошини силаб гапира бошлади паканаси,— чолнинг ёнида турган енгил машиналарни йигитчалар сув, айрон сотиб олишган. Бу ўтиришда қанча-қанча «жигули»ларни хайф қиляпти-я, эссиз.— У тинмай бошини чайқарди.— Дўконни ёпиб, шу ерда сув сотсаммикин-а?

— Мингта одамдан савоб олгунча, битта одамдан ақча ол, нодон, невараларингга хўрозқанд олиб берасан,— новча кишининг бу гапидан учаласи ҳам яйраб кулишди.

— У дунёда савоб бўлса бордир, лекин бу дунёда пулдан азизроқ нарса йўқ!— Бу гапни қайси бири айтганини англай олмадим.

Уларнинг суҳбати юрагимга найзадек қадалди. Йўлдаги чолнинг нуроний чеҳраси кўз олдимдан сира нари кетмасди. Оппоқ соч-соқоли, қошлари унга ўзгача кўрк, файз бағишлаб турарди. Унинг хиёл кулиб турган кўзларида, қорачиқларида беғубор осмон, бепоён чўл жо бўлгандек эди. Афсус, буни уч ҳамроҳ билмайди, тўғрироғи, тушунишмайди.

Машина тинмай олдинга интилади. Яйдоқ чўл ортда қолаяпти. Назаримда автобусда биз билан бирга келаётган уч ҳамроҳ йўқдек. Уларни чўл ўз бағрига ютиб юборгандек эди. Кўз ўнгимда чолнинг қиёфаси...

АҚЛНИНГ ЭГОВИ

Бир неча кундан буён бошлиқ тажанг. Қовоғидан қор ёғади. Ҳузурига киришга ҳеч кимнинг юраги бетламайди. Кун бўйи ёзиш-чизиш билан банд. Назаримда ниманидир ҳисоблаётгандек. Лекин нимани ҳам ҳисоблаши мумкин? Ахир, ҳисоб-китоб билан шуғулланадиган бўлимлар бор-ку? Ёки уларга ҳам ишонмайдиган муҳим ҳисоб-китоб бормикан? Қабулхонага киришингиз билан котиба қиз ўрнидан дик этиб туради-ю, «Бошлиқ бандлар, бугун ҳеч кимни қабул қилмайдилар», деган гапни қайтаравериши жонга тегди.

Қурилишда эса иш чатоқ. Бир участкада ғишт йўқ, бошқасида цемент етишмайди. Билмадим, бу ҳол қачонгача давом этаркин? Бугун бошлиқнинг қабулига кираман. Негаки, объектлардаги аҳвол чатоқ. Кўп қурилишларнинг муддати чўзилиб кетди. Бунга бош муҳандис сифатида мен ҳам жавоб бераман.

Ҳузурига киришим билан бошлиқ стол устидаги турли ёзувлар битилган қоғозларни йиғиштирди. Айрим қоғозларни чўнтакка урди. Сўнг нима гап, дегандек, ер остидан ўқрайди. Шоша-пиша:

— Кўп участкаларда тахта йўқ. Иш тўхтаб қолди,— дейишимни биламан, у:

— Нима, мени ёғоч қиласанларми, ёки тахта заводим борми? Топинглар. Ахир, сиз нима қилиб юрибсиз?!— деб бақариб берди.

— Фондимиздаги ёғоч материаллари келмаяпти. Шунга бир кишини Иркутскка командировкага юбормасак бўлмайди.

— Нима, нима дедингиз?— бошлиқнинг кўзлари чақнаб кетди. Дунё топган одамдек оғзи қулоғига етгудек илжайди.— Иркутск дедингизми? Ақлингизга балли! Топдим, топдим.— У қўлларини ишқалаб, стол устидаги қоғозларни тита бошлади. «Русиянинг шарқдаги шаҳар? Етти ҳарфдан иборат. Иркутск». У қоғозга нимадир ёзди, севиниб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Э яшанг, азамат,— у ҳайрон бўлиб турганлигимни сездн шекилли, тирсагимдан ушлаб ўтиришга таклиф этди.— Биласизми, бир неча кундан бери шу савол бошимни қотирар эди. Авваллари бошқотирма нималигини билмасдим. Бир дўстим унга қизиқиш уйғотдию, тинчим йўқолди. Сизга ҳам кроссворд билан шуғулланишни маслаҳат берардим. Бу нақ ақлнинг эгови. Дунёқарашингизни бойтади. Кўп нарса билишингизни талаб этади. Иркутск масаласига келсак, бугуноқ бир кишини жўнатинг. Нима бўлса ҳам иш тўхтамасин! Истасангиз, мана сизга ҳам кроссворд. Бир уриниб кўринг, еча оласизми? Ўзимга яна бошқаси бор.

Тўғриси айтсам, бошқотирма ечишга унча тоқатим йўқ. Лекин эртами-индин бошлиқ сўраб қолса-чи! Ҳурмат юзасидан бошқотирма ечишга киришдим. «Қўрғон шаҳри яқинидан оқиб ўтувчи дарё?» Бунн биламан: Табол. Навбатдаги савол: «Математика фанининг ўрта осиелик қуёши?» Беруний. Йўқ, тўғри келмади. Саккиз ҳарфдан иборат бўлиши керак. Бунинг учун энциклопедияни ўқишга тўғри келади.

Шу тариқа бошқотирма ечишга шўнғиб кетдим. Гоҳида ишни ҳам йиғиштириб, эшикни бекитиб оламану саволларга жавоб излайман. Кутганлар бўлса бир гап бўлар, эртага келар. Аввалдан нега билмаган эканман-а. Бошқотирма дегани турган-битгани мўъжиза-ку! Унинг шунчалик сеҳри бор, деб ўйламаган эдим. Кимдир футболга ишқибоз. Кечаси уйқудан қолиб, ярим тунгача тиззасига уриб, телевизорга кириб кетгудек, бўлиб, «ҳа теп, ҳа теп», дейишдан нима фойда. Бошқотирмадан яхшиси борми?

Хулласи калом, ҳозир тинчим йўқолган. Қурилишда иш чатоқми, деб асло хавотирланманг. Ишни ўйлашга вақт қайда? Газетадами, журналдами, бошқотирма кўрсам бас, йиртаману чўнтакка ураман. Бугун бошлиқ чақирибди. Ҳузурига киришим билан койиб кетди.

— Ойлик план бажарилмади. Ким айбдор? Сиз билан мен! Кейинги пайтда масъулиятни унутиб қўйдингиз. Объектларга чиқмас эмишсиз? Берилган топшириқларни бажармаяпсиз! Бу бориб турган телбалик-ку! Боринг, ишни яхшиланг!— деди у.

Эшикдан чиқишим билан нимадир эсимга тушди. Бошлиқ нима деди? Телбалик. Шошма, Достоевскийнинг асари, беш ҳарфдан иборат. «Телба». Шу саволга жавоб топа олмай юрган эдим.

Бошқотирма деса, ўзимни томдан ташлашга тайёр-

ман. Ишда на унум, на ҳаловат бор. Эртага бошқармага чақиришибди. Ҳисоботимизни эшитишар эмиш. Ҳисобот бўлса, бир гап бўлар. Ҳалиги савол нима эди? Ҳа, эсладим. «Нисбийлик назариясини яратган олим?» Ким экан? Ньютон. Тўғри келмади.

Сизга ҳам бошқотирма билан шуғулланишни маслаҳат берардим. Бунинг учун алоҳида вақт ажратиш шарт эмас. Иш вақтида бемалол бош қотириб ўтираверасиз. Кўрганлар жиддий иш қилаётган экан, деб ўйлашади. Сиз ҳали билмайсиз, бошқотирманинг қанчалик сеҳрли эканлигини. Ахир, у ақлнинг эгови.

ЖАЗО

Иш вақти тугаб, ишчилар цехдан бирин-кетин чиқиб кела бошлашди. Хушбўй ҳид таратиб турган ҳинд чойини мириқиб ичаётган қоровул ўтаётганларни синчковлик билан кузатади.

— Ие, Хидирвой, беллари чиқиб қолибди, тинчликми ҳайтовур?— пинагини бузмай сўради Шоқосим.

— Шу савил белим сал шамоллабди, грелкага иссиқ сув солиб боғлаб олганман,— деди ишшайиб Хидирвой.

— Гапни чўзма: сутми, қаймоқми?

— Бу галгиси қаймоқ,— қоровулнинг қулоғига пичирлади Хидирвой.

— Қаймоққа яраша чўз!— қўлини узатди Шораҳим. Хидирвой атрофига аланглаб қаради, ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, қоровулнинг кафтига «насиба»сини ташлади. Сўнгра қўлини белига қўйиб, ташқарига йўл олди.

Одамлар сийраклашганда қоровулхонага Зоҳид яқинлашди. У бўйинни қўша-қўша бўйинбоғ билан боғлаб олган.

— Ие, Зоҳидбек, бу дейман бўйинлари ҳеч тузалмас дардга гирифтор бўлганми-а?— Бутун гавдасини ҳаракатга келтириб хахолади Шораҳим.— Ҳў шайтон, бўйинбоқнинг орасидаги нима?

— Қадоқланган сузма, тўрт дона,— Зоҳид шундай деди-ю, Шораҳимнинг кафтига пул қистириб эшикка ошиқди.

— Бўйинни эҳтиёт қилиш керак, бўтагинам, дард сурункали тус олса, чатоқ бўлади,— унинг орқасидан вайсади Шораҳим.

— Қўзлари ода-кула ўйнаб турган йигитча хонага ўғри мушукдек мўралади. У мудраб ўтирган Шораҳимнинг чўнтағига қўл-сўқди.

— Халтадаги сут талқони,— деди йигитча қўзлари-

ни қисиб.— Омон бўлинг, отагинам,— у ҳуштак чалиб чиқиб кетди.

Шу пайт хонага кўп қатори Исҳоқ кириб келди. Шораҳим уни тўхтатиб сумкасини кўрди.

— Бу қанақаси!— бақирди Шораҳим.— Ярим қадоқ сузма! Қимдан сўраб олдинг бунни?

— Тушликда буфетдан сотиб олганман,— жавоб берди Исҳоқ.

— Йўқ, бунақаси кетмайди!— шовқин кўтарди Шораҳим.— Ҳаммани кузатиш менинг вазифам. Ҳозир телефонда цех бошлиғини чақираман.

— Мана бунинг сумкасидан ярим қадоқ сузма чиқди. Бугун ярим қадоқ, эртага бир қадоқ олиб чиқиб кетаверса... Давлатнинг ҳисобсиз дунёси йўқ. Бунақа ўзбошимчаларни жазолаш керак,— цех бошлиғига жаврай кетди у.

— Ахир тушунсангиз-чи,— вазиятнинг жиддий тус олаётганидан ўзини ноқулай сеза бошлади Исҳоқ.— Менинг ошқозоним оғрийди. Ҳар куни буфетдан сузма олиб ейман. Бунни бошқалар ҳам билди. Қолганини увол бўлмасин, деб бирга олиб кетаман.— Исҳоқ атрофга нажот билан термилди. Одамлар орасидан: «Тўғри, у хар куни тушликда сузма ейди», деган хитоб эшитилди.

— Қўйсангиз-чи, бўлмағур гапни, ўзингиз эртадан-кечгача сут-қатиқнинг ичида юрасизу, тушликда сузма ейсизми?— афтини бужмайтирди цех бошлиғи Усмон.— Цехимизда ташмачилар тугатилган эди. Сизнинг бу ишингиз жазога лойиқ!

Бир зумда қоровулхона одамлар билан тўлди. Цех бошлиғи қисқа йиғилиш ўтказди. Ярим қадоқ сузма олиб кетмоқчи бўлган Исҳоқ ташмачи сифатида қораланди.

Исҳоқнинг ранги оқарди. Боши ғув-ғув айланди, кўз олди қоронғилашди. Вужудида мадори қолмагандек, тиззалари дағ-дағ қалтиради. Қоровулхонадан юрибмас, аранг судралиб чиқди.

— Ҳа, боладикми,— одамлар тарқалгач ишшайди Усмон.— Бизнинг цехимизда биронта ҳам ташмачи бўлиши мумкин эмас.

— Нокас-ей, олсанг, битта ол — ярми бизники, иккита ол — биттаси бизники.— Шораҳимнинг гапидан иккаласи ҳам яйраб кулишди.

— Ҳўш рўйхатда янгилардан борми?— сўради Усмон.

— Эски ошналаримиздан бўлак ўзгаришлар йўқ,—
бўшашди қоровул.— Юрагида ўти бор ташмачилар
қайда, хўжайин.

— Шуларнинг ҳам бориға шукур, бизнинг улуши-
мизни берасизми?— қўлини чўзди цех бошлиги.

Шораҳим «насиба»ни бўлишди-да, эски, молтопар
рўйхатни авайлаб чўнтагига солиб қўйди.

Эрталаб Исҳоқнинг расми ташмачилар тахтасига
қўйилди.

ТАРСАКИ

Ишлаб чиқариш корхоналарининг бирида йиғилиш давом этмоқда. Ишчилар қўмитасининг раиси гапни қисқа қилди:

— Уртоқлар, йил якунланишига sanoқли кунлар қолди. Шу боисдан, йигирма кунлик зарбдор иш кунни эълон қилсак, деган таклиф бор. Мусобақада ғолиб чиққан ишчиларга мукофот таъсис этилган. Зарбдор кунларнинг иш натижаларини назорат қилиб бориш учун Самаржон бошчилигида комиссия тузсак.

Йиғилиш аҳли қарорни бир оғиздан маъқуллади.

Корхонада чинакам меҳнат намунаси авжга чиқди. Дурадгор Баҳодир кунлик кўрсаткичда ҳаммадан ўзиб кетди. У ўз касбининг чинакам устаси. Қолаверса, жуда интизомли, тартибли ишчи. Режани бажармаган кунни йўқ.

Бир кунни тушликка чиқаётганда комиссия аъзолари келиб қолишди.

— Баҳодиржон, биринчи мукофотни сизга беришни мўлжаллаб турибмиз,— дейишди улар.

— Иш натижаларини якунлаш сизларга боғлиқ,— деди Баҳодир.— Бунинг учун жамоа сизларга катта ишонч билдиришган. Корхонамизда мендан яхши ишлаётганлар ҳам кўп.

— Лекин сиз тартибли, интизомли ишчисиз. Кўрсаткичларингиз ҳам чакки эмас. Фақат бир шарт бор,— деди Самаржон у ёқ-бу ёққа кўз ташлаб.— Мукофотни арра қиламиз.

— Тушунмадим,— елка қисди Баҳодир.

— Мукофот пулининг ярми сизга, ярми комиссия аъзоларига,— кўз қисишди улар.

Баҳодир уларнинг шартига рози бўлди.

Кўз очиб-юмгунча йигирма кун ҳам ўтиб кетди. Корхона йиллик режани бажарди. Зарбдор кунларга якун ясалди.

— Уртоқлар, биз комиссия аъзолари биринчи му-

кофотни Баҳодиржонга беришга қарор қилдик,— деди Самаржон. Залда кучли қарсақлар жаранглади.

— Мусобақада голиб чиққанлигимдан хурсандман,— деди Баҳодир йиғилишда сўзга чиқиб.— Лекин мен мукофот пулини олмасликка қарор қилдим. Мукофот пулига корхонамиз ҳовлисида гулзор ташкил этсак. Бу гулзорда ҳамма яйраб дам оларди...

Баҳодир гапини тугатмасданоқ кучли қарсақлар садосидан зал гумбирлаб кетди. Комиссия аъзоларининг қўллари қўрғошинга айлангандек зилдай оғир, қарсақ чалишга ҳам ҳоллари келмасди. Қарсақ садолари уларнинг бошига қадалган саноқсиз михларга урилаётган болға зарбидек эшитиларди. Қарсақлар бунча совуқ бўлмаса, тарсакига ўхшайди-я...

КОНВЕРТ

Бугун Хуррамнинг кайфияти чоғ. Тушликда синфдош дўстлари билан учрашиб қолиб, қиттак-қиттак қилишди. Ичганда Хуррамнинг қулфи-дили очилиб кетади. Бундай пайтларда ишни унча хушламас, тинчгина уйда ҳордиқ чиқаришни ёқтирарди. Йўлга отланаётганда эшикни кимдир билинар-билинмас чертгандек бўлди. Эшик оҳиста очилиб, остонада бошида ранглари ўчиб кетган дўппи, чопони устидан белига қўша-қўша белбоғ боғлаб олган бир киши пайдо бўлди.

— Кечирасиз, докторжон, мана шу арзимас миннатдорчилигимизни қабул қилсангиз,— бетига ёзув битилмаган конвертни қўйнидан чиқарди.

— Э, қўйсангиз-чи, амаки, наҳотки бизни шунақа деб ўйласангиз,— хижолат чеккандек ўнғайсизланди Хуррам.— Бунақада бизни хафа қилиб қўясиз.

— Қизимизни бир ўлимдан олиб қолдингиз,— у икки қўлни кўксига босиб эгилди.— Сизнинг шаънингизга ҳар қанча сўз айтсак, камлик қилади. У дунёю бу дунё умрингиздан барака топинг!— У қайта-қайта таъзим қилиб, ортига чекиниб, хонадан чиқди.

Хуррам қаппайган конвертни пайпаслаб кўрди. Уйга бориб бафуржа очишни, ундаги «қуруғи»ни ҳафсала билан санашни хаёлига келтириб, конвертни чўнтагига солиб қўйди. Ширин хаёллар билан машина рулига ўтирди. Йўлда бир неча машиналарни қувиб ўтди. Нотаниш машиналарга ҳам сигнал бериб, қўл кўтариб қўярди. У светофорлардан бирида қизил чироқ ёниб турганда писандсиз ўтиб кетди. Йўл назоратчиси уни тўхтатди. Хужжатларни текшираётганда у Хуррамнинг ичганини сезиб қолди.

— Рулда ичибсиз, шунинг учун ҳам йўл ҳаракати қондасини буздингиз. Сизни тиббий назоратдан ўтказишга тўғри келади.

Хуррамнинг кайфи тарқаб кетди. Ахир бундай машамалар унинг шаънига мутлоқ тўғри келмайди. У бир

зум нима қиларини билмай саросимага тушди. Дўст-душманнинг олдида нима деган одам бўлади? Сўнг нимадир эсига тушди-ю, бирдан жонланиб қолди.

— Кечирасиз, айб бизда,— у йўл назоратчисининг тирсагидан ушлади.— Ҳозир ҳар қандай жазо ҳам бизга камлик қилади. Бир сафар кечиринг. Энди такрорланмайди,— чаққон бир ҳаракат қилиб, бояги конвертни назоратчининг чўнтагига солиб қўйди.

— Бу нима бемаънигарчилик, гражданин ҳайдовчи! Нима иш қилаётганингизни биласизми?— назоратчи атрофга аланглаб кўз ташлади. Вазият жойида эканлигига ишонч ҳосил қилгач, Хуррамга юзланди:— Йўлда ҳушёр бўлиб кетинг!— У Хуррамга ҳужжатларини қайтиб берди.

Шу кечаси йўл назоратчиси тиним билмади. Рўй берган бир неча ҳодиса туфайли тонггача оёқда турди. Эрталаб уйга келди-ю, бир неча кундан бери битиролмай юрган ишини ҳал қилишга аҳд қилди. Уст-бошини алмаштириб, уй-жой бўлимига йўл олди. У уйини кўп хонали квартирага алмаштириш учун анчадан бери навбатда турарди. Хотини ҳар куни эридан нолиб жаврагани-жавраган. Назоратчи шу бугун ишни битиришга жазм этди.

— Навбатда турганлар кўп,— деди уй-жой бўлимининг бошлиғи.— Улар орасида кўп болали оналар, имтиёзли кишилар тўлиб-тошиб ётибди. Навбатингиз келса, ўзимиз хабар юборамиз, келиб овора бўлиб юрманг.

— Икки хонали уйда жуда қийналиб кетдик. Айлана-ишга жой тополмаймиз. Бола-чақа ҳам кўпайиб қолди. Келинг, шу бугун ордерни олай, мени қийнаманг. Мана бунга у-бу харажатга ишлатарсиз,— назоратчи кўз очиб-юмгунча конвертни бошлиқнинг чўнтагига солиб қўйганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Шу ишни бекор қилдингиз-да,— саросимага тушди бошлиқ.— Начора, боласи кўпларга ёрдам берамиз. Сизга бермасак, кимга уй берамиз!

Конверт туфайли ишни битганидан назоратчи ўзида йўқ хурсанд эди. Тўғри-да, ёнидан кетибдими?..

Уй-жой бўлимининг бошлиғи тушдан кейин алоқа бўлимига йўрғалади. У бир неча йилдан бери уйига телефон ўтказиш учун навбатда турибди. Телефондан эса дарак йўқ.

— Биз ҳаммага бир кўз билан қараймиз,— деди кўзи гилай бошлиқ.— Сизнинг бошқалардан ортиқ

жойингиз йўқ. Шундай экан, навбат келгунча сабр қилинг. Сабр таги олтин, дейдилар.

— Назаримда биздан ҳам кўпроқ навбат кутган одам бўлмаса керак,— уй-жой бўлимининг бошлиғи мулойимлашди.— Яхши-ёмон кунларда телефон зормандага жуда муҳтож бўлаяпмиз-да.— У конвертни стол устида қалашиб ётган қоғозлар орасига қўйди.— Оз бўлса ҳам кўп ўрнида кўрарсиз. Қолганига хизмат-дамиз.

«Конвертдаги қанча экан, санаб ҳам кўрмадим» деган фикр лоп этиб мясига урилди. Бироқ эрта-индин уйида телефон қўнғироғи жиринглашини кўз олдига келтиргач, оғзи қулоғига етди.

Алоқа бўлими бошлиғининг ўғли бир неча кундан бери касалхонада. Хотини докторларга учранг, яхшилаб гаплашинг, деб қулоғини ерди. Унинг ўғилчасини даволаётган врач — Хуррам эди. Улар қадрдонлардек суҳбатлашишди. Хонадан чиқишда бошлиқ докторнинг чўнтагига қўл солгандек бўлди.

— Ўғилчамиздан хабар олиб турарсиз. Ҳалиги, дефицит дорилардан дегандек, а? Вақти келиб биз ҳам хизматингизда бўлармиз.

Хонада ёлғиз қолган Хуррам чўнтагидан конвертни олиб апил-тапил очди. Ундан ўқувчилар дафтарининг ўртасидан олинган икки варақ чиқди. Варақнинг икки бети ҳам ёзув билан тўла.

«Қимматли доктор,— деб бошланган эди ундаги ёзувлар.— Сиз туфайли ҳаётга қайтдим. Бахтимизга сиздек шифокорлар бор экан. Миннатдорчилигимни қандай айтишни билмайман. Қалб ташаккуримни ушбу шеър орқали баён этишга уринаман...»

Хуррамнинг ранги оқариб, қўлидан конверт тушиб кетди...

ТАРБИЯВИЙ СОАТ

— Хўш, тойчоғим, дарс тайёрлаяпсанми?— Эшматнинг елкасига қўлини қўйиб гап бошлади дадаси.— Ҳар қалай, ўқишларинг тузукми?

Эшмат тасдиқ маъносида бош ирғади.

— Мактабни тугатишингга ҳам оз фурсат қолди,— майкасини кўтариб турган қорнини силаб гапида давом этди у.— Қайсарлик қилмай яхши ўқи! Кеча ҳам дарсни ташлаб кетибсан, деб эшитдим. Бу ишинг чакки бўлибди. Мен ўқитувчиларинг билан гаплашиб қўйганман: сенга имтиёзли шаҳодатнома беришади. Бу ёнга юзимни ерга қаратиб қўймасан. Утган кун математика ўқитувчиси ёзма ишдан беш баҳо қўйганда бутун синф болалари олдида масалани еча олмасам ҳам нега менга беш баҳо қўйдингиз, деб муаллимни хижолатга қўйибсан. Ахир у ёш бола эмаски, адашса. Мен унга шипшитиб қўйган эдим-да, бўталоғим. Қолаверса, вақти келиб «Еган оғиз уялар» деган нақлнинг маъносини чақиб оласан. Умуман, мактаб билан оиламиз ўртасидаги муносабат ёмон эмас. Бундан кейин ўртада бўладиган ўзаро сирни ошкор этмагин! Уйдаги гап кўчага тўғри келмаслигини биласанми, қароғим?

Эшмат бошини ирғади: «Ҳа!»

— Ойингнинг гапларига қараганда, сигарет чекар эмишсан, яхши эмас. Фурсат келади, чекарсан. Тўғри, мен ҳам сендек пайтимда чекканман. Энди бўлса кашанда бўлиб, бу зормандадан қутулиш йўлини топа олмай, хунобман. Сенга маслаҳатим шуки, айтганимни қилгину... Ҳа, қолгани ўзингга маълум. Энди сигарет ҳам чекмайсан деб ишонсам бўладими?

Ердан кўзини узмай ўтирган Эшмат боши билан яна тасдиқ маъносини билдирди.

— Мен бугун сендан жуда хурсанд бўлаяпман,— мамнуният билан керилди дадаси.— Авваллари гапириб бўлмасди. Оғиз очишим билан аридек тармашиб, ёқамдан олар эдинг. Шундай бўлса-да, сен билан тарбиявий соати ўтказишга доим вақт ажратардим. Бир кунмас-бир кун меҳнатларим ўз кучини кўрсатишига ишонардим. Насиҳатларим ўз самарасини кўрсатганлигининг шоҳиди бўлиб турибман. Худди талқон ютгандек чурқ этмай туришинг менга шунақа манзур бўлаяптики. Вазминлик шунақа ярашар эканки, ҳай-ҳай, кўз тегмасин, илоё. Бўйнинггами, қўлтиғинггами тумор тақиб қўйсак бўлар экан. Ҳар қалай, ёмон кўздан асрайди.

Кўп гапириб юбормадимми, қувватим? Сени дарс тайёрлашдан қолдирдим, шекилли,— у оғзини катта очиб чўзиб эснади, қўлларини ҳаракатга келтириб керишди.— Менинг ухлайдиган пайтим бўлибди. Дарсни пухта бажар, пухта,— у эснаб-эснаб хонадан чиқди.

«Бошим айланиб, кўзим тиниб кетди-ей,— Эшмат энтикиб нафас олди.— «Тарбиявий соат» яна бир оз чўзилганда кўнглим айниб, йиқилиб тушардим. Бу савил жуда ўткир экан, сал бўлмаса тилимнинг тагини куйдириб юборар эди-я. Энди дарс тайёрлаётганда носчекканим шу бўлсин-е...»

ХОЛИС ХИЗМАТ

Қўшни қишлоққа тўйга борадиган бўлдик. Бекатга келсак, автобус кетиб бўлган экан. Қаюм ака иккимиз йўловчи машина кута бошладик.

Қаюм ака кўп йиллар турли раҳбарлик лавозимларида ишлаган, обрўли одам. Шу боисдан танишлари кўп.

— Мана шу машина тўхтаса керак,— йўлга имо қилди у. Катта тезликда келаётган «Жигули» тезлигини пасайтирмасдан шамолдек учиб ўтиб кетди.

— Кўрнамак!— жаҳл билан қўл силтади ҳамроҳим.— Ижроқўмда ишлаганимда навбатсиз уй тўғри-лаб берган эдим. Иши битгунча нақ оёғимни ялагудек бўлган эди-я. Энди эса қарагиси ҳам келмайди.

Яна бир оз кутдик. Машиналар чумолидек у ёқдан-бу ёққа ғизиллайди.

— Мана буниси олиб кетиши мумкин,— у қора «Волга»га тўхта ишорасини қилди.— Машина бир оз газини пасайтирди, қаршимизга келгач, яна газини кучайтирди. Мен мийиғимда кулиб қўйдим.

— Номард, оқкўз!— ёнига тупуриб сўкинди Қаюм ака.— Молия бўлимида ишлаганимда катта миқдордаги камомадини ёпиб юборишга ёрдамлашган эдим. Йўқса, ҳозир темир панжаранинг ортида бир қултум сувга зор бўлиб мўлтираб ўтирармиди. Улгунча ака-ука бўламиз, деб қасам ичган эди ўшанда. Қасам ургурнинг қиё боққиси ҳам келмади-я!

Бирмунча вақт ўтган-кетгандан гаплашиб турдик. Ҳамроҳим унча-бунча машинага қўл кўтаравермас, танишлари келиб қолишини кутарди.

— Энди кетадиган бўлдик,— у қўлларини бир-бирига ишқалаб севинди. Уқдек учиб келаётган «Москвич»га қўл кўтарди. У ҳам бир оз секинлади-ю, тўхтамай ўтиб кетди.

— Инсофсиз, муттаҳам. Одамзодга яхшилик ёқмайди ўзи.

— Унга ҳам бирор яхшилик қилган бўлсангиз керак?— юзландим унга.

— Мана шу машинани матлубот жамиятида ишлаганимда навбатсиз олиб берганман. Икки гапнинг бирида ўлгунча хизматингизда бўламан, деб онт ичган эди. Тўхтаб олиб кетса машинасининг бели синиб қолармикан, занғарнинг.— Қаюм ака хижолат чеккандек қизарди.

Машина кутиб анча туриб қолдик. Шу пайт биз томон яқинлашиб келаётган «Запорожец» машинасининг номери кўзимга танишдек кўринди.

— Шу машина олиб кетса, ажабмас,— қўл кўтаришим билан машина ёнимизга келиб тўхтади. Биринкетин машинага чиқиб олдик.

— Домла, мени танидингизми? — машинанинг олд ойнасига тикилиб сўради ҳайдовчи.— Бизга физикадан дарс ўтардингиз. Гоҳ-гоҳида уйингизга бориб турардик: томорқангизни ағдариб, бедангизни ўриб, қишга ўтин тайёрлаб берар эдик.

— Ҳа, танидим, танидим,— бир оз шошиб қолдим.— Сизлардек шогирдларимиз борлигидан бошимиз осмонга етади. Хизмат қаерда, хизмат?— Гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлдим. Йўқса, мактабдаги барча сирни ошкор этиб қўядиганга ўхшайди.

— Хизмат патантда ўтиб турибди. Одамларга холис хизмат қилишни сиздан ўрганганмиз-да, устоз,— тиржайди у.

Манзилга етгач, қайта-қайта раҳмат айтиб машинадан туша бошладик.

— Домла, агар мумкин бўлса бир оғиз гапим бор эди,— тирсагимдан ушлади у.

— Қўлдан келадиган иш бўлса жоним билан,— собиқ ўқувчимга юзландим.

— Кенжа укамизнинг синф раҳбари экансиз. Мактабни битириб, ўқишга бормоқчи. Ўзингиздан қолар гап йўқ: баҳоларини яхшилаб берсангиз. Кўнглингизга олиб юрмангу, кичкина холис хизмат-да!

САНЪАТНИНГ «С» ҲАРФИ

Қишлоқ хўжалик илғорларининг йиғилишига кетаётган Ғайбулла поезд ғилдираklarининг темир йўл изининг уланган жойларига урилиб, бир маромда «тақа-туқ», «тақа-туқ» этиб овоз чиқаришига қулоқ тутиб, линакка кетган ҳам эдики, шовқиндан уйғониб кетди. Купега янги ҳамроҳ келганлигидан унинг бўйи бир қарич ўсди.

— Э, салом,— деди Ғайбулла орқа ўгириб ўриндиқни тартибга келтираётган ҳамроҳига.— Хуш келибсиз, хуш кўрдик, биродар.— Янги меҳмондан тезда садо чиқавермади. Ғайбулла унинг қозондек беўхшов, офтоб урган қовундай сийрак сочли бошига, костюмининг чокларини йиртиб юборган елкаларига, ҳар бири ярим қулоч келадиган оёқларига кўз югуртирар экан, у бош ирғаб қўйди.

Ниҳоят шериги Ғайбулла томон ўгирилди. У ҳам Ғайбулланинг офтобда куйиб қорайган юзига, одми кийим-бошига қарар экан, истамайгина қўл узатди.

— Ёлғиз юриб ўрганмаганман, ичим пишиб кетаверади, денг. Астойдил йиғласа сўқир кўздан ёш чиқар деганларидек, мана ёлғизликдан ҳам қутулдимей,— суюнди Ғайбулла.— Сиз ҳам шаҳаргами, биродар.

Жавоб бериш малол келаётгандек ҳамроҳи афтини бужмайтирди, тили аранг калимага келди.

— Биза шаҳарда яшайвуза,— деди бўйнидан қуйилиб келаётган терини артиб.

— Яшанг, омон бўлинг, асло кам бўлманг. Биродар, сўраганнинг айби йўқ: шаҳарда нима иш қиласиз?

— Сиз-а айтган билан тушунмайсиз!— қўл силтади у.

— Тушунмасак тушунтирасиз-да, биродар. Бизлар қишлоқдан нари чиқмаган бир авом чўпон бўлсак,— қўнжли этигини ечиб чордана қуриб ўтириб олди Ғайбулла.

— Мен санъаткорман, театрда ишлайман!

— Э-э, бундоқ демайсизми, актёрман денг, ҳали. Яшанг, азамат, қаерда ўқигансиз?

— Тошкентда, театрчилик институтида-да,— шуни ҳам билмайсанми, деган қиёфада шеригига назар ташлади.

— Театрчилик эмас, Островский номли Тошкент театр санъати ва рассомлик институтида денг, бу бошқа гап,— Ғайбулла белига боғланган қўша-қўша белбоғлардан бирини ечиб, юзини елпий бошлади.

— Сиз Островскийнинг иккаласини ҳам биласизми?

— Ҳе-е,— ажабланиб елка учирди актёр.— Островский бўлгандан кейин битта бўлади-да.

— Йўқ, биз ҳам мактабда ўқиганмиз, мулла ака. Александр Островский машҳур рус драматурги сиз ўқиган институт унинг номи билан аталади. Николай Островскийнинг Павел Корчагинини ким билмайди дейсиз. Александр Островскийнинг зўр драмалари бор-да! Нима дедингиз?

— Фу-у, шу ҳам гап бўлди-ю, биз-а,— Ғайбулла томон эгилиб гапира бошлади у.— Биз-а, пьеса, саҳна керак. Бошқаси билан нима ишим бор маннм.

— Йўқ, кечирасиз, биродар. Островскийнинг «Момақалдироқ», «Суймаганга суйканма» пьесаларини билмаган санъаткор бўлмаса керак... Ҳа, майли, театрда қандай роль ўйнагансиз, шундан гапиринг.

— Кўп роль ўйнаганмиз-а,— қаддини ғоз тутиб керилди у.— Театримизнинг машҳур «Бахтиёрлик» спектаклида судья ролини ўйнаганман. Тўп тепган болаларга ҳакамлик қиламан. Саҳнада умуман гапирмайман. Лекин бу ролимни жуда севаман. Ҳар кун икки соат тайёргарлик кўраман. Санъаткорлик осон эмас-да, ака.

Унинг гаплари чала қолди. Ғайбулла кулиб юборди.

— Хафа бўлмайсиз-у, биродар, мен ҳам мактабда ўқиб юрганда «Қутлуғ қон»да ўйнаганман. Шунда устозларимиздан бири санъаткорнинг қорин қўйиши саҳнадан узоқлашиши, деб уқтирарди. Ҳозир шў гап эсимга тушиб кетди.

— Ахир, саҳнада семиз кишининг ролини ҳам ўйнаш керак-ку,— астойдил қизишиб ўрнидан туриб кетди актёр.— Ҳе, сиз маним қалбимда бекиниб ётган армонларимни билмайсиз. Саҳнада кичик бир кўринишда чиқиш учун эртадан-кечгача овора бўлиб юриш маним ҳам жонимга тегди. Қайси актёр бош ролни

ижро этиб, томошабинлар қалбини ларзага солишни севмайди, дейсиз. Начора, истагимиз катта-ю, аммо-лекин омад келмаяпти-де.

— Омад кутиб ўн беш йил ишлабсиз, биродар. Лекин омад кишини излаб келмайди.

— Режиссёрлар ҳам гоҳида кимда қандай талант борлигини пайқамайди-де. Мана манга Гамлет, Отелло, Фафур ролини берсин, қойилмақом қилиб ўйнамасам, отимни бошқа қўяман. Омад келмагандан кейин қийин экан-да, брат,— у яна қўл силтади.

— Ҳай, майлига, омон бўлинг, дўстим. Икки-уч йил ичида омад сизга ҳам кулиб боқсин. Келгуси учраш-гунимизча саҳна юлдузи бўлиб кетинг,— деди Гайбулла манзилга яқинлашиб, купедан чиқар экан.

— Санъатнинг «С» ҳарфини эплаб айтолмайди-ю, санъат-санъат деб жаврашига ўлайми,— ўзича минғирлади актёр.— Томоша кўриш осон, аммо саҳнага чиқиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди, акоси!

МУНДАРИЖА

Қарз	3
Гуласал	9
Чоллар	16
Орият	20
Из йўқолмайди	23
Соқов қиз хаёллари	32
Илтинж	39
Йўлдаги чол	43
Ақлнинг эгови	46
Жазо	49
Тарсаки	52
Конверт	54
Тарбиявий соат	57
Холис хизмат	59
Санъатнинг «С» ҳарфи	61

*Гафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти*

Адабий- бадиий нашр

АБДУСАТТОР СОДИҚОВ

ОРИЯТ

Ҳикоялар

Муҳаррир *Ҳикоят Маҳмудова*
Рассом *Александр Кива*
Расмлар муҳаррири *Анатолий Бобров*
Техн. муҳаррир *Валентина Барсунова*
Мусаҳҳиҳ *Шоҳида Собирова*

ИБ № 5550

Босмахонага 08.05.97 да берилди. Босишга 30.06.97 да рухсат этилди. Бичими 84×108/32. 2- нав босмахона қоғози. Адабий гарнигура. Юқори босма. 3.36 шартли гсма тобоқ. 3.6 нашр босма тобоғи. Жами 2000 нусха. 1469 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида. 68—96 рақамли шартнома.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Ижарадаги Тошкент Матбаа комбинати. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.